

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
SZEGED**

**Elektronikus időszaki kiadványok
Magyarországon:
az EPA és a MATARKA**

Szakedolgozat

**Készítette: Steinerné Szűcs Éva
könyvtári informatika
egyetemi kiegészítő szak**

**Konzulens: Drótos László
OSZK főmunkatárs**

2004.

TARTALOM

Bevezetés

I. Az időszi kiadványok megjelenésének rövid története

- I/1. A „sajtó” jellemzői, az időszi sajtó előzményei
- I/2. A kéziratos újság megjelenésétől napjainkig

II. A nyomtatott és az elektronikus időszi kiadványok jellemzői

- II/1. A nyomtatott forma
 - II/1.1. Definíció*
 - II/1.2. Típusok, megjelenésének jellemzői*
 - II/1.3. Fizikai felépítése*
- II/2. Az elektronikus forma
 - II/2.1. Definíció*
 - II/2.2. Típusok*
 - II/2.3. Fizikai jellemzők, technikai megoldások*
- II/3. Közös és eltérő tulajdonságok a nyomtatott és az elektronikus forma között

III. Elektronikus időszi kiadványok Magyarországon

- III/1. Adatbázisok, cikk-bibliográfiák
- III/2. Tartalomjegyzék szolgáltatás
 - III/2.1. MATARKA*
 - III/2.2. Egyéb tartalomszolgáltatók*
- III/3. Teljes szövegű elektronikus időszi kiadványok
 - III/3.1. Elektronikus Periodika Archívum/Adatbázis (EPA)*
 - III/3.2. A Nemzeti Elektronikus Periodika Archívum és a Scripta*

IV. Összefoglalás

Hivatkozások jegyzéke

Felhasznált irodalom

Mellékletek

Bevezetés

A könyvtári állományokat alkotó dokumentumok egyik fontos fajtáját összefoglaló néven időszak kiadványoknak nevezzük. Ez az elnevezés nagyon sokféle típusú és terjedelmű, nyomdai megjelenésű kiadványt takar. Nagyon sokszínűek ezek a kiadványok mind tartalmi, mind fizikai megjelenésükben. Történeti szempontból hasonló fejlődési utat jártak be, mint a könyvtári állományokat alkotó dokumentumok másik nagy csoportját alkotó könyvek.

A kéziratos újságlevelek megjelenését követte a nyomtatott újságlevél, majd a XVIII. század legfontosabb publicisztikai formája a folyóirat lett, amely a gazdasági és társadalmi fejlődés igényeit követve változott, és próbálta kiszolgálni azokat. A napjainkban zajló információs forradalom és a számítástechnikai fejlődés szédítő üteme az időszak kiadványok megjelenési formájára is hatással volt és van. Nem lehetett és lehet kimaradni ebből a folyamatból, ezért elkezdődött és egyre nagyobb ütemben folyik az időszak kiadványok elektronikus formában való megjelentetése, különböző technikai megoldásokkal.

Különböző variációk találhatók ma a piacon, például a nyomtatott folyóirat mellé elektronikus formában hozzá lehet férni vagy a teljes szöveghez, vagy tartalomjegyzékhez, vagy a folyóiratban megjelent cikkek kivonatához, de egyre gyakoribb, hogy csak elektronikus úton jelennek meg folyóiratok, hírlevelek. Az elektronikus forma a nyomtatott formához hasonlóan nagyon bő választékot mutat, hiszen eltérő tartalmú és megjelenésű „kiadványok” jönnek létre, némelyik „tiszavirág életű”, de vannak hosszú időre tervezett elektronikus folyóiratok is.

Az elektronikus időszak kiadványok megjelenése nagyon sok problémát vet fel, hiszen könyvtári szempontból eltér a hagyományos dokumentumok beszerzésétől, feldolgozásától, tárolásától és szolgáltatási gyakorlatától. Különösen komoly problémát jelent az archiválás, hiszen a hagyományos nyomtatott időszak kiadványokat többnyire évenként, vagy terjedelemtől függően különböző időszakokat tartalmazó kötetekben őrzik meg, akár 5-10, vagy még hosszabb időn át visszakereshető téve az olvasó, a felhasználó számára.

Különböző megoldások születtek és születnek elsősorban a könyvtárakban jelentkező felhasználói igényeknek megfelelően. Tartalomjegyzék szolgáltatások vagy elektronikus archívumok, adatbázisok létrehozásával igyekeznek különböző szolgáltatók mind jobban, gyorsabban hozzáférhetővé, használhatóvá tenni a megjelenő elektronikus időszak kiadványokban publikált információkat, eljuttatva minél nagyobb számú felhasználóhoz.

I. Az időszaki kiadványok megjelenésének rövid története

I/1. A „sajtó” jellemzői, az időszaki sajtó előzményei

Mielőtt részletesebben tárgyalnám az időszaki kiadványokat mindenképpen szólni kell a kezdetekről, pontosabban vázlatosan a sajtó történetéről.

Az egyik értelmezés szerint a sajtó történelmi képződmény, valamely kor társadalmi szüksége hozta létre.

A „sajtó” szó eredeti jelentése „prés” volt. Kezdetben tehát a nyomtatáshoz használt gépet, a nyomtatás eszközét értették rajta, később sajtó néven emlegették általában a nyomda egészét, a technikai felszereléseket, valamint a nyomdai prés alól kikerült összes sajtóterméket, sőt a nyomdatermékek tartalmát is. A XIX. század közepéig a „sajtó” szó jelentése folyamatosan bővült, a század második felében azonban szűkült a köznapi szóhasználatban. A nyomdaipari technika fejlődése és a korabeli olvasóközönség érdeklődése következtében a nyomdatermékek között egyre nagyobb szerepet kaptak az időszakosan megjelenő sajtótermékek (periodikák), a hírlapok, folyóiratok és a napilapok. Ezeknek a nyomdatermékeknek a népszerűsége, tömeges rendszeres használata következményeképpen, a „sajtó” szó az időszaki sajtótermékeket kezdte jelenteni, és a mindennapi szóhasználatban ma is ezeket értjük alatta.

Az időszaki sajtó három jellemző tulajdonsága az időszerűség (aktualitás), az időszakosság (periodicitás) és a nyilvánosság (publicitás), determinálja a nyomtatott és az elektronikus időszaki kiadványokat is. Fontos jellemző még a tartalom változatossága, és a technikai előállítás jellege, amely a minél nagyobb publicitás érdekében alkalmazza a legmodernebb és a leghatékonyabb technikai és sokszorosító berendezéseket. A publicitást nagy mértékben az elektronikus forma biztosítja, bizonyos technikai feltételek mellett, de erről majd később lesz szó.

Ha egyfajta kommunikációnak tartom az időszaki sajtó által közvetített információkat, talán nem meglepő, ha elsőként az ősember kommunikációját említem, természetesen az írás-olvasás ismeretének hiánya miatt, az őskor eszközei között a nyelvi eszközöket, különböző jelzőtüzeket és rajzokat kell megemlíteni, hiszen ezek szolgáltak információ közvetítésre.

Az időszaki sajtó előzményei

A pontos tájékozódás iránti igény a rabszolgatartó társadalmakban mind nagyobb rangot biztosított a hírközlésnek. Az első, ilyen alkalmanként napvilágot látó, tájékoztató forma az Acta Diurna (szó szerint napi eseményeket, napi közleményeket jelent) volt, amelyet Róma fórumán függesztettek ki, és a szenátusi és főpapi határozatokról tájékoztatták az olvasni tudókat. Ennek a formának szűk körű volt a publicitása a helyhez kötöttsége miatt.

I/2. A kéziratos újság megjelenésétől napjainkig

A tájékozódás a feudalizmus korában is kevesek kiváltsága maradt, de sajtótörténeti szempontból kétségtelen fejlődést jelentett, hogy a helyhez kötött feliratos hírközlési formát felváltotta a levélforma. E kor jellegzetes „sajtó műfaja” az újságlevél, a kéziratos újság volt. Az ún. újságlevelek (news letters) Angliában terjedtek el először már a XIII. században.

A mai hírlap ősének azok az újságlevelek tekinthetők, amelyek már a XV-XVI. században léteztek. Európában. Kezdetben nagy vásárok (pl. könyvvásár) alkalmával nyomtatták őket, azzal a céllal, hogy tájékoztassák a vásárra érkezőket a kereskedelmi érdekességekről, nem ritkán nagyobb jelentőségű politikai eseményekről tudósítottak, például a magyarországi törökellenes harcok eseményeiről is találhatunk híradást.

A kéziratos újságok tartalmára jellemző volt a puszta hírközlés, az eseményekről való referálás, mindenféle véleménynyilvánítás nélkül, ezt objektív tájékoztatásnak nevezzük. A kéziratos újságok híryanagának összegyűjtését, csoportosítását és továbbítását, valamint „szerkesztését” a postamesterek végezték. A XVII. században hetente indították a postakocsikat, a híreket, eseményeket városok szerint csoportosítva közölték. A kéziratos újságok, újságlevelek manuális előállításuk miatt hosszú időt vettek igénybe és emiatt drágák voltak, ezért ezeket csak gazdag emberek tudták megrendelni.

Az ebben az időszakban készült kéziratos újságlevelek jellemzője, ha a sajtó 3 jellemzőjét figyelembe vesszük, hogy megvan az aktualitásuk, de periodicitásuk erős megszorításokkal érvényes (többször jelennek meg évente, szabálytalan időközönként), publicitásuk szűk körű, mondhatni családi, a szó igazi értelmében nincs is nyilvánosságuk.

A nyomtatott újságlevelek, vásári tudósítások

A gazdasági és társadalmi fejlődés, a polgárosodás, a könyvnyomtatás feltalálása és elterjedésének következtében megnőtt a sajtótermékek propagandisztikus hatásának és a hírközlésnek a fontossága. A kéziratos újságokat felváltották a nyomdai úton előállított újságlevelek és tudósítások. A nyomtatott újságlevelek többnyire valamilyen korabeli eseményről, történelmi, politikai, földrajzi, gazdasági, tudományos felfedezésekről, új technikai találmányokról számoltak be. Ha kevés volt a szöveg, fametszetes illusztrációkkal „töltötték” meg az oldalakat, pl. Dürer is készített fametszeteket ilyen célra. Az újságok szerkesztői és terjesztői feladatait már nyomdászok végezték, átvéve ezt a feladatkört a postamesterektől. Az első, szabályos időközönként egy évnél gyakrabban kiadott sajtótermékek a vásári tudósítások voltak, amelyek közül az első 1588-ban jelent meg.

Az első hírlapok, a sajtó elterjedése a XVII. században

A hetenként közlekedő postajáratokhoz igazodva az első hírlapok még hetente jelentek meg. Ezek kommentár és véleménynyilvánítás nélkül közölték a híreket, rovataik nem voltak, nemzeti nyelven jelentek meg. Előfizetőik nagyobb része magasabb társadalmi beosztású ember volt. Egy-egy ország sajtójának jellegét meghatározta az illető ország állami, társadalmi berendezkedése. Fontos momentum volt a cenzúra kérdése is.

A folyóiratok megjelenése és jelentősége a XVIII. században

A gazdaságilag és kulturálisan megerősödött polgárság politikai és ideológiai téren harcot indított a feudalizmus intézményei ellen, hogy kivívja politikai önrendelkezését. Ez a helyzet új feltételeket teremtett az időszak sajtó számára, és új feladatokat is rótt rá. A technikai, azon belül is a nyomdatechnikai fejlődés biztosította a polgári igények kielégítését a sajtóban, a sajtó így a politikai propaganda hatékony eszközévé válhatott.

A XVIII. század legjelentősebb és legjellegzetesebb publicisztikai formája a folyóirat volt. Tartalmi szempontból két nagy csoportba sorolhatjuk: az első csoportba tartoznak az általános profilú társadalmi, ill. kulturális, irodalmi és művészeti folyóiratok. A második csoportba pedig a tudományos ill. szakfolyóiratok. A technikai forradalom éveiben egyre több tudományos felfedezés született, elsősorban a természettudomány és az alkalmazott tudomány

területén Európa különböző részein és ezeket az eredményeket mindenképpen publikálni kellett. Erre a célra az egyik leghatékonyabb eszköznek bizonyult a szakfolyóiratokban való publikálás.

Az első magyar nyelvű lapok szerkesztői (Péczei József, Görög Demeter, Kerekes Sámuel, stb.) tudatosan szegődtek a magyar nyelv és irodalom szolgálatába. Tisztában voltak azzal, hogy a lapok híryanagának, közleményeinek önmagukban is közönségszervező és nevelő hatása van. A korabeli sajtó sokat tett a társadalmi köztudat formálásáért. A népoktatás kiterjesztése a XVIII. században Európában, majd a XIX. században Magyarországon is az olvasási kultúra elterjedéséhez vezetett, amelyben igen nagy szerepe volt a változó tartalmú és terjedelmű sajtótermékek megjelenésének és „használatának”.

Napjaink „sajtó fogyasztása”

A XIX és XX. században a gazdasági és társadalmi élet változásai nyomán ma már szinte mindennapi igénnyé vált a sajtótermékekből informálódni, legyenek ezek napi belpolitikai vagy külpolitikai hírek, gazdasági, vagy tudományos információk. Az oktatási reformok, az iskolázottság széleskörű „információ fogyasztó” réteget teremtett, és a számítástechnikai fejlődésnek köszönhetően már nemcsak nyomtatott formában hanem elektronikus úton is megjelentek hírek, hírlapok, újságok. Az információ utolsóként tartott nagy forradalma a számítógép megjelenése, amit kronologikus sorrendben a beszéd, írás, könyvnyomtatás és a távközlés előzött meg. A számítógép megjelenését megelőzve a távközlés forradalma a XIX-XX. század fordulóján olyan újabb technikai eljárásokat eredményezett (hang- majd képrögzítés és továbbítás), amelyek újabb és újabb típusú dokumentumok létrehozását és használatát tették lehetővé.

A mai, megnövekedett elektronikus sajtó fogyasztásához nagyban hozzájárult az Internet használatának széles körű elterjedése. Az Internet helyi és regionális számítógépes hálózatokból felépülő világméretű számítógépes adatátviteli hálózat, amelyen az adatforgalom egységes szabályok szerint folyik. A USA-ban a katonai célra kifejlesztett Arpanetből nőtte ki magát az 1970-es években, majd a '80-as évektől terjedt el szinte az élet minden területére. Az Internet segítségével elsősorban a különböző intézmények, cégek szolgáltatásairól tájékozódhatunk, de könyvtárakban, tudományos, kulturális és ismeretterjesztő adatbázisokban is kereshetünk.

Az elektronikus posta vagy e-posta az Internet egyik legfontosabb alkalmazása, a levelező listák az e-posta kiterjesztését jelentik, és az Internet egyik legnépszerűbb alkalmazásává váltak már a kezdetektől fogva. Az Internet alkalmat adott azonos érdeklődési körbe tartozó felhasználók társalgására, információik megosztására, eszmecserére. E célra elsőként a Usenet news szolgáltatása volt alkalmas, amely valójában egy hatalmas hirdetőtábla. Ez elsősorban adott kutatásokban résztvevő, vagy egy-egy téma iránt érdeklődő emberek információ cseréjét teszi lehetővé newsgroup-ok útján. A chat (csevegés) rendszerek (pl. IRC) segítségével írásos vagy hangos párbeszédet folytathatunk másokkal.

A következő fontos funkció az FTP vagy állomány-átviteli protokoll, melynek segítségével módunk van programok, elektronikus dokumentumok továbbítására a hálózaton két számítógép között. Az FTP szabvány lehetővé teszi többféle állományformátum mozgását is.

Telnet segítségével lehetőségünk van bejelentkezni távoli számítógépekre és használhatjuk erőforrásaikat, futtathatunk programokat vagy kereshetünk távoli adatbázisokban.

A világháló (angolul World Wide Web vagy www) az Internet viszonylag fiatal szolgáltatása, a '90-es években jelent meg és nagyban hozzájárult az Internet „népszerűségéhez”. Segítségével gyakorlatilag majdnem mindenhez hozzájuthatunk, ami elérhető a hálózaton, és a legfontosabb szolgáltatásokat is magába foglalja.

Az Interneten több százmillió (számukat csak megbecsülni lehet) homepage, azaz honlap található, amelyeket intézmények, szervezetek, magánszemélyek egyaránt készítenek, reklám célból, vagy valamilyen szolgáltatást nyújtva. A honlapok a számukra kidolgozott kommunikációs szabványok szerint vannak jelen, érhetőek el, az Interneten, és ezeket a www böngészőprogramok segítségével találhatjuk és nézhetjük meg. A lapok szerkesztő- és kiegészítő jelekkel ellátott szövegállományok, a leírók (jelek) szabványa a HTML (HyperText Markup Language), vele a lap megjelenését tudjuk „programozni”.

A www lehetőséget nyújt a hálózaton elérhető különféle - akár multimédia lehetőségekkel felruházott - dokumentumok közötti böngészésére, a dokumentumokban elhelyezett, más információforrásokra hivatkozást lehetővé tevő ún. hyperlinkek segítségével. Egy dokumentum bármely szava, alkotóeleme hivatkozhat a hálózatban elérhető valamilyen másik forrásra (pl. egy dokumentumra, vagy annak egy részére).

Még egy fontos dologról, az elektronikus sajtó megjelenéséről kell szólni röviden. Láthattuk az előző részben, hogy az Internet megjelenésével milyen új kommunikációs technikák születtek (e-mail, news-group-ok, ftp, telnet, www, stb.). A számítógépek elterjedése, a hálózatok kiépülése leginkább a szöveg-feldolgozással kapcsolatos szakmákat, pl. a könyvnyomtatást és a sajtót alakították át. A nyomtatott sajtó sokáig csak a hagyományos munkafolyamatok megkönnyítésére használta az új technikai megoldásokat, de az egyre növekvő információ mennyiségének tárolása online vagy CD-ROM adatbázis formájában, akár egy vagy több napilap egész évfolyamainak teljes szöveges tárolását is lehetővé tették. Ám magas költségeik miatt a kereskedelmi adatbázisok nem váltak meghatározóvá a nyomtatott sajtó fejlődése szempontjából.

A web jelenleg az Internet legnagyobb hatású és legismertebb információszolgáltató eszköze, a hálózathoz kapcsolódó különböző gépeken elhelyezett adategységeket ún. hypertext rendszerbe képes rendezni. A hagyományos dokumentumokban az információ (tartalom) egymás után, fejezetekre tördelve, egy adott logikai struktúrában található. A napilapok ezt már kiegészítették egy sugaras - a címloldalról induló - utalásos rendszerrel is. A hypertext azonban az elektronikus szövegekben többdimenziós információ-szervezést tesz lehetővé, amennyiben a szövegben elhelyezett utalók számtalan logikai struktúra kialakítását teszik lehetővé. A különböző szolgáltatásokban található dokumentumok mind bekapcsolhatóak egy weben található hypertext dokumentumba.

Az elektronikus formában megjelenő sajtó, ami lényegében az elektronikus kiadás egyik alkalmazása, oly módon alakítja át a hagyományos szerző-szerkesztőség-kiadó-nyomda-terjesztés-olvasó láncot, hogy a terjesztést a gyorsan és globális méretekben elérhető hálózatra bízta, a nyomtatást pedig - igény szerint - az olvasóra. Míg a nyomtatott sajtót viszonylag könnyű fogalmilag körülhatárolni (ezt látni fogjuk a II. részben), addig az elektronikus sajtó már kevésbé behatárolható fogalom.

II. A nyomtatott és az elektronikus időszaki kiadványok jellemzői

II/1. A nyomtatott forma

II/1.1. Definíció

Nézzük először a nyomtatott időszaki kiadvány definícióját „Időszaki kiadvány: olyan előre meg nem határozott időtartamra tervezett kiadvány, amely egymást követő részegységekből (számokból, füzetekből, kötetekből, évfolyamokból stb.) áll; ezeket rendszerint számozásuk, keltezésük, kronologikus vagy egyéb megjelölésük különbözteti meg egymástól.” /1/

Latin szóval periodikumnak, többes számban pedig periodikának nevezik.

II/1.2. Típusok, megjelenésének jellemzői

A megjelenés gyakorisága és a tartalmi sajátosságok alapján az időszaki kiadványokat a következő fajtákra lehet felosztani:

- a) hírlap (hetilap, napilap, másképpen újság): szabályos időközökben, rendszerint naponta, de legalább hetenként egyszer megjelenő időszaki kiadvány
- b) folyóirat: általában szabályos időközökben, kéthetenként, félhavonta, havonta, kéthavonta, negyedévenként, de legalább évente kétszer megjelenő időszaki kiadvány Egyes füzetei, számai több szerzőtől származó cikkeket, tanulmányokat és egyéb közleményeket közölnek.
- c) évkönyv: általában évente, esetleg ritkábban (kétévenként, ötvenként) megjelenő időszaki kiadvány, rendeltetése egy szakterület vagy testület tudományos eredményeinek és működésének áttekintő ismertetése, tanulmányok, adminisztratív, statisztikai stb. beszámolók közlése.
- d) időszakosan megjelenő jelentések, beszámolók, közlemények, tanulmánygyűjtemények
- e) időszakosan megjelenő adat és címtárak
- f) időszakosan megrendezett konferenciák, kongresszusok hivatalos kiadványai
- g) sorozat: az időszaki kiadványok olyan jelentős fajtája, amely ugyan előre meg nem határozott időtartamra tervezett, de nem feltétlenül szabályos időközökben jelenik meg.

A sorozat minden részegységének a sorozat címén és esetleg egyéb adatain kívül saját rész-címe is van. A sorozat tagjainak lehet egyéb megkülönböztető jelölésük, pl. sorozati számuk, de lehet a sorozat számozatlan is. A sorozaton belül az egyes részegységek lehetnek könyvek, ritkábban időszaki kiadványok vagy más dokumentumtípusok is.

A nyomtatott időszaki kiadványok megjelenésének jellemzői

A folyamatos megjelenésen kívül még van néhány további sajátosság is, amelyeket meg kell említeni. Az időszaki kiadvány első megjelenése az indulás, megjelenésének lezárulása, befejeződése a megszűnés. Ha az időszaki kiadvány megjelenésében a szokottnál hosszabb szünet is bekövetkezik úgy, hogy átmenetileg nem jelenik meg, de újra megjelenéskor a kiadvány számozása rendszerint folyamatos marad, ezt a jelenséget szünetelésnek hívjuk (nem azonos a késedelmes megjelenéssel). A tartós szünetelés utáni újbóli megjelenés az újraindulás, ebben az esetben az időszaki kiadvány címe nem változik, de számozása, periodicitása, szerzőségi és megjelenési adatai módosulhatnak.

Az időszaki kiadványok megjelenésében lehetnek olyan változások is, amelyek a kiadvány címének megváltozásával járnak. A beadvadás két vagy több időszaki kiadvány egyesülése oly módon, hogy valamelyikük megőrzi korábbi címét, a vele egyesült, beadvadt másik vagy többi időszaki kiadvány megszűnik.

Ha két vagy több időszaki kiadvány új címen jelenik meg, és a korábbiak megszűnnek, összeolvadásról beszélünk.

Kiváláskor az időszaki kiadvány két vagy több időszaki kiadványra bomlik úgy, hogy valamelyik megőrzi a korábbi címét, a többi pedig új címen jelenik meg. Az időszaki kiadvány több kiadványra szakadhat úgy is, hogy valamelyik megőrzi a korábbi címét, a többi pedig új címen jelenik meg, míg a korábbi kiadvány megszűnik. Ez a jelenség a szétválás.

Ezeknek a jelenségeknek az áttekintésére azért van szükség, mert az időszaki kiadványokra nagyon jellemző változások ezek. Ebből is látható, hogy az időszaki kiadványok olyan dokumentumtípusok, könyvtári állomány részek amelyeknek „tulajdonságait” nem lehet figyelmen kívül hagyni, állandó figyelmet, folyamatos gondozást igényelnek.

Egyéb sajátosságok jellemzik még az időszaki kiadványokat, például a melléklet az időszaki kiadvány kísérő anyaga. Lehet állandó vagy alkalmi melléklet, amelynek lehet önálló címe és számozási adata, de nem terjeszthető önállóan. A társlapok egyenértékű időszaki kiadványok, önálló címmel és számozási adattal jelennek meg, tartalmukat és fizikai megjelenésüket tekintve önállóak, de rokon vonásokat viselnek (pl. azonos forma, azonos közreadó). A társlapokat önállóan terjesztik. A különszám rendszerint valamilyen különleges alkalomból vagy az időszaki kiadvány állandó tartalmától eltérő tartalommal, más számozással jelenik meg. Az újonnan induló időszaki kiadványok bemutatkozás céljából adhatnak ki próbaszámot, amely vagy a „próbaszám” megjelöléssel, vagy az időszaki kiadvány számozásához illeszkedő számozással jelenik meg.

II/1.3. Fizikai felépítése

Elsőként kell említeni a legnagyobb publicitást kapó, napi gyakorisággal megjelenő, többnyire aktuális híreket, információkat tartalmazó **napilapot**. Tartalmukat tekintve lehetnek általános, illetve politikai, gazdasági tartalmúak (pl. Népszabadság, Világgazdaság, stb.). Megjelenési egységük a szám, a számokat folyamatosan számozzák, és az újság címfejében rendszerint azonos helyen tüntetik fel. Egymásba helyezett ívekből állnak, az oldalak számozása az egyes számok közötti viszonylatban nem folytatódólagos. Többnyire kialakult szerkezetük van a főoldalon található a vezércikkek, ezek hosszabb terjedelemben foglalkoznak bizonyos közérdekű, általában politikai eseményekkel. A belső oldalakon szintén - a kialakított rendnek megfelelően - a közérdeklődésre számot tartó hírek és közlemények találhatóak (pl. általában az utolsó oldalon/oldalakon a sporteseményekről számolnak be, vagy itt közlik a hirdetések, stb.).

A modern napilapok további jellegzetessége, hogy a címlap helyett ún. fejléc található az első oldal felső részén, amely többnyire keretben közli a legfontosabb adatokat: a címet, a közreadó szervezetet, a lap rendeltetését (pl. politikai napilap), az évfolyam- és füzetszámot. Utal az elektronikus formára, ha elérhető, pl. <http://www.nepszabdsag.hu>

A cím minden további oldalon fent fejléc formájában megismétlődik. Többnyire az utolsó oldalon található a kolofon (nyomdai záradék), amely tartalmazza a szerkesztők és a szerkesztőség adatait: a kiadót, a nyomdát, tájékoztat a terjesztés, a megrendelés és az előfizetés módjáról is. Itt található a kiadvány nemzetközi azonosító jele, az ISSN szám.

A következő csoportot a **hetilapok** alkotják, nagyon széleskörű a választék tartalmukat tekintve. A hetilapok átmenetet alkotnak a nagyobb terjedelmű folyóiratok és a napilapok között. Tartalmilag lehetnek: általános és politikai hetilapok (pl. 168 óra, HVG), művészeti és irodalmi hetilapok (pl. Élet és Irodalom), tudománynépszerűsítő vagy más néven ismeretterjesztő hetilapok (pl. Élet és Tudomány, Technika), vagy szakmai lapok (pl. Műszaki Élet, Figyelő). Az általános tartalmú hetilapok egyik igen népszerű formája a színes, képes magazin.

A hetilapok formailag a napilapokkal mutatnak rokonságot. Általában nem rendelkeznek címlappal, csak címfejjel. Ez az első oldalon fent található, amely tartalmazza a teljes címet, a jellegére utaló alcímet, az évfolyam és füzet számát. Ritkán fűzik lapjait, többnyire csak egymásba illesztett ívekből áll. Az igényesebb, képes kivitelű hetilapokat füzetformára szokták alakítani. A fűzött kiadványoknak a lapszámozása többnyire folyamatos, míg a nem fűzöttké számonként újra kezdődik. A cikkanyag belső elrendezése szintén a napilapokra emlékeztet, tagolását állandó rovatok biztosítják. A füzetes formában megjelenő kiadványoknál a lezárt évfolyamokhoz éves tartalomjegyzéket készítenek, de ez nem mindegyikre jellemző. A napilapok között ritkább az illusztrált lap, ezzel szemben a hetilapok nagy része közöl képeket, illusztrációkat, sőt újabban nagyon sok reklám anyagot, szórólapokat, termékmintákat is. E hetilapok egy része szintén elérhető elektronikus formában, pl. <http://www.hvg.hu>

A harmadik csoportba tartoznak a **folyóiratok**, amelyek tömegesen a XVIII. században jelentek meg, a gyors naprakész tájékoztatás igényével, mivel a folyóiratokban közölt primér információk kb. két-három éves késéssel jelentek meg a szakkönyvekben. A folyóiratokban megjelent szakcikk hivatkozásainak elemzése azt bizonyította, hogy a folyóiratcikk a leggyorsabban ható publikált információközlési forma volt még az 1980-as években is.

A mai folyóiratokat szemlélve, tartalmilag a következő csoportosítás kínálkozik: általános profilú folyóiratok, szakfolyóiratok, ismeretterjesztő, művészeti, irodalmi folyóiratok, szórákzóató folyóiratok, ifjúsági és gyermeklapok. A folyóiratok formailag meglehetősen különböznek a könyvektől. Kevés folyóiraton találunk hagyományos értelemben vett címlapot, többnyire a borítófedélen (amely általában puha kartonból készül) látható. A borító cím- vagy hátoldalán található a folyóirat azonosításához szükséges adatok: évfolyam- vagy kötetszám, évszám, az illető folyóiratszám sorszáma, füzetszám. A tartalomjegyzék belekerülhet a folyóirattestbe, a legelső vagy a legutolsó oldalra. A folyóiratok használhatóságát nagymértékben segíti, ha mutatókkal rendelkeznek. Ma már gyakori, hogy a tartalmi mutató mellett névmutató is szerepel, nemcsak évente egyszer, hanem több évet átfogó kumulált (összesített) mutatókat is készítenek (5, 10, 15 és 20 éves időtartamot figyelembe véve). Periodicitásuk többnyire állandó, az egyes számok terjedelme közel azonos. Számozásuk lehet folyamatos vagy, egyes számonként újra indulhat.

A folyóiratok belső tagolása általában rovatok alkalmazásával történik. Az érdemi részt gyakran követi beszámoló vagy hír rovat, esetleg kitekintés a külföldi szakirodalomra. A folyóiratok tanulmányait sok esetben maga a szerző vagy szerkesztő rövid összefoglalóval egészíti ki. Ez gyakran lehet többnyelvű, állhat az illető cikk címe után, illetve a kiadvány első vagy utolsó lapján. A kolofon jelentőségét ismét hangsúlyozni kell, mert itt találhatóak az elsődleges fontosságú adatok: a közreadó, a felelős szerkesztő adatai, a kiadó nyomda neve, stb. és az ISSN szám.

II/2. Az elektronikus forma

Elektronikus folyóiratok vagy időszaki kiadványok?

Az elnevezés nem egyértelmű, mert az angol e-journal kifejezés fordításából adódott, hogy elsősorban az elektronikus folyóiratok elnevezést használják a köztudatban, függetlenül attól, hogy időszaki kiadványról van-e szó vagy sem. Az elektronikus időszaki kiadvány fogalmába tartozik a napilaptól kezdve az évkönyveken keresztül többféle típus, ami periodikusan jelenik meg, ezért szokták periodikáknak is nevezni, de igazából a köztudatban nem eléggé ismert a periodika elnevezés. Ebben a dolgozatban a továbbiakban elektronikus folyóirat (e-journal) alatt értendőek az elektronikus időszaki kiadványok is.

II/2.1. Definíció

A „Könyvtári ismeretek kisszótára”-ban nem találtam magyarázatot az elektronikus időszaki kiadványokra, vagy az e-journal kifejezésekre, de találtam fogalom meghatározást az elektronikus folyóiratokra vonatkozóan. E szerint, „Az elektronikus folyóirat: szemben a nyomdai úton előállított folyóiratokkal, a ~ ok számítógépek termináljain keresztül érhetőek el. A nyomtatott időszaki kiadványokhoz hasonlóan az ~-ok is differenciálódtak, vannak általános ismereteket, napi híreket közlők, s vannak szaklapok is közöttük. Az Internet nagyfokú térhódítása következtében a nyomdai úton előállított napi- és hetilapok, illetve folyóiratok is anyaguk egy vagy teljes részét elérhetővé teszik a számítógépes világhálón.” /2/

Az EPA-ban használt fontosabb fogalmak magyarázata szerint: „Kiadvány, időszaki kiadvány: elektronikus formában elérhető tartalmú forrás, amelynek megjelenése nem meghatározott időtartamra tervezett, és több, egymást követő részegységekből áll. A részegységeket számozási, keltezési, keletkezési vagy egyéb adatuk különbözteti meg egymástól, melyekből kikövetkeztethető valamiféle szukcesszivitás vagy periodicitás.” /3/

Mindkét megfogalmazásnál az alapvető különbséget a nyomtatott és az elektronikus időszaki kiadványok között az előállításában és a használatában láthatjuk. Még van egy nagy különbség, hogy míg a nyomtatott folyóirat indítását törvényi keretek szabályozzák, addig az elektronikus lapokra vonatkozóan nagyon sok a homályos pont. Az 1986-os sajtótörvény kiadásának idején még nem lehetett szó elektronikus folyóiratokról, mert azok csak a '90-es évek közepe felé, a web terjedésével egy időben kezdtek feltűnni. Ez a törvény egyértelműen a nyomtatott sajtóra vonatkozik, nincs szó benne elektronikus folyóiratokról, de a kiadók egy-egy elektronikus forma indításánál az ott leírtakat tekintik irányadónak. Végül is sok hasonlóság van a két forma között (tartalom, terjedelem, periodicitás, célcsoportok, stb.) és igazából az előállítás, a terjesztés és a hozzáférhetőség módjában különböznek egymástól.

A nyomtatott formától eltérően az e-folyóirat elsődleges jellemzője, hogy nem papír alapú és számítástechnikai háttér kell nemcsak az előállításához, hanem a használatához is. Ha a sajtó megjelenésénél tárgyalt szempontokat újra figyelembe vesszük, megállapíthatjuk, hogy az elektronikus időszaki kiadványok egy részének az aktualitása többnyire naprakész, publicitása nagyon széles körű, szinte ellenőrizhetetlen a felhasználók száma és végül még meg kell említeni a megjelenés gyakoriságát, amely nagyon változó lehet.

II/2.2. Típusok

Különböző szempontok szerint csoportosíthatjuk az elektronikus időszaki kiadványokat.

A terjesztést és hozzáférést (használatot) figyelembe véve a következők lehetnek:

- a) e-mailen történő terjesztés, ennek is több módja lehet, pl. az előfizetés általában ingyenes, csak fel kell jelentkezni a listára. De van olyan forma is, hogy a listatagok csak tartalomjegyzéket és a cikkek összefoglalóit kapják meg és a teljes szöveget ezek alapján igényelhetik.
- b) ingyenes hozzáférés Interneten keresztül, regisztráció nélkül
- c) ingyenes hozzáférés Interneten keresztül regisztrációval
- d) az ingyenes hozzáférés korlátozott, a teljes elérés csak az előfizetőknek van
- e) a hozzáférés feltétele a nyomtatott folyóirat előfizetése
- f) előfizetett hozzáférés egy bizonyos folyóirathoz
- g) előfizetett hozzáférés több folyóirathoz ez általában kedvezményes lehetőség, a felhasználók általában különféle ügynökségeket, közvetítőket (Swets, Ebsco, Blackwell's, stb.) vesznek igénybe.

Ha az előzményét, megjelenési formáját vesszük figyelembe a következő csoportosítás adódik:

- a) előzmény nélküli, kizárólag Interneten megtalálható lapok
- b) előzmény nélküli, elektronikus és nyomtatott formában is megjelenő lapok
- c) nyomtatott formában induló, de közben elektronikus formára váltó (és a nyomtatott forma megszűnésével járó) eset
- d) nyomtatott előzménnyel rendelkező, mind elektronikus, mind nyomtatott formában megjelenő lapok.

És végül, ha tartalmi szempontokat veszünk figyelembe:

- a) „tartalom nélküli” kizárólag előfizetésre, különböző reklám célokra megjelentetett
- b) teljes szöveggel megjelentetett forma
- c) teljes szöveggel és értéknövelt szolgáltatásokkal megjelentetett forma.

A kiadók ma már mindinkább törekednek nyomtatott formátumú kiadványaik digitalizálására. Az Interneten már jelenleg is több ezer időszakos kiadvány található, melyek egy része tudományos folyóirat, többségük pedig napilap vagy magazin.

II/2.3. Fizikai jellemzők, technikai megoldások

Az e-folyóiratok előállítását kétféleképpen történhet: az egyik módja, hogy digitalizálják a nyomtatott formát (scanneléssel) a másik, hogy digitálisan állítják elő. A szövegek scannelése viszonylag egyszerű mechanikus művelet, de a digitalizált oldalak egyszerű képként való archiválása nem mindig célszerű, mert az olvasható minőségű digitális képnek nagy a hely igénye, és a szövegben nem lehetnek hypertext hivatkozások, nem lehet részeket kivágni vagy beilleszteni és nem lehet keresni sem.

A nehezebben járható út a dokumentumok beolvasás utáni karakter felismertetése /OCR, Optical Character Recognition/, a kezdetben magyar fejlesztésű Recognita szövegfelismerő program jól oldotta meg ezt a feladatot.

Elektronikus szövegfórmátumok (HTML, PDF, adatbázis formátum)

Az, hogy a szövegfeldolgozás milyen formátumban történjen, az elsősorban a felhasználástól függ. Nyomdai anyag feldolgozása kiadványszerkesztő programokkal (pl. Adobe, Corel, Quark) történhet. Grafikákat, különböző feliratokat, kisebb terjedelmű szövegeket rendszerint grafikai programokkal érdemes kezelni.

A HTML nyílt, hosszabb távon is használható formátum, óriási előnye, hogy forráskódban szerkeszthető. Egyszerű felépítésének köszönhetően a HTML nem helypazarló és nagy mennyiségű szövegben is gyorsan lehet külső segédprogrammal keresni. Egyik hiányossága, hogy matematikai képletek megjelenítését egyáltalán nem támogatja, ami azt jelenti, hogy a műszaki és tudományos publikációk tetemes része ebben a formátumban csak korlátozásokkal jeleníthető meg.

A PDF-et, amely a portable document format (hordozható dokumentum formátum) rövidítése, a kilencvenes évek elején alkotta meg az Adobe Systems, és az eltelt idő alatt lassan, de biztosan fejlődve a kommunikáció egyik ipari szabványa lett. A PDF alkalmas a képeket, szövegeket és elrendezésüket egyetlen fájlba tárolva az eredeti oldal hű megjelenítésére. A PDF-fájl magába foglalja az eredeti képeket, a felhasznált betűcsaládot, így a fájl megtekintése és nyomtatása már bármely számítástechnikai platformon lehetséges, ezért nagyon széleskörű a felhasználási területe, pl. használható irodai környezetben, grafikonok vagy táblázatok cseréjére, de ki is nyomtatható, feltölthető az Internetre, vagy kiiratható CD-re is. Hátránya, hogy a PDF formát csak az Acrobat Reader segédprogrammal lehet olvasni, ezért bizonytalan a jövőbeni használata.

Az adatbázis formátumnál a folyóiratcikk, vagy akár egy egész folyóirat egyetlen fájlként töltődik be az adatbázisba. A háttérben adatbázis-kezelő szoftver működik, hátránya, hogy a dokumentum így önálló fájl-ként már nem létezik, ezért nehezebb archiválni.

Szöveg feldolgozási technika

A digitális könyvtárak digitalizált formában gyűjtik, veszik nyilvántartásba, őrzik, és szolgáltatják azokat a dokumentumokat, amelyeket digitális objektumoknak nevezünk. Ezekben az objektumokban megkülönböztetjük az adatot és az azt leíró metaadatot. A megkülönböztetésre azért van szükség, mert a műfajok, nyelvek, kultúrák, valamint a hardver és szoftver eszközök állandó fejlődése rendkívül nagy változatosságot mutat. A szabványosított metaadatok feladata a rendteremtés.

A metaadat leírására szolgáló legelterjedtebb szabvány 1986 óta az ISO szabványként is elfogadott SGML, (Standard Generalized Markup Language), amely elsősorban szövegszerű formában kódolható digitális objektumok rögzítésére szolgál. Fontos része a DTD (magyarul: dokumentumtípus-definíció), amely az egyes dokumentumok szövegtípusának formai modelljét fogalmazza meg (dokumentum sablonokat használ), szemantikai leírásra azonban nem alkalmas. Az SGML előnyei: a dokumentum rögzítése, kódolása illeszkedik a szöveg, ill. felhasználásának sajátosságaihoz, a keresés kontextus-érzékeny, tehát pontosabb és használhatóbb eredményt ad, a dokumentum könnyen konvertálható, ill. adaptálható tetszőleges célokra.

Az XML az SGML továbbfejlesztett változata, az XML (Extensible Markup Language) kiterjesztett jelölőnyelv, középpont a HTML és az SGML között. A HTML-böngészők képesek lesznek az XML megjelenítésére is. A megfelelően formázott XML egyben SGML is, ezért a weben kívül is széles körben használható és újra használható, adatátvitelre alkalmasabb, könnyebben kereshető, és számítógépen jobban feldolgozható dokumentumokhoz jutunk.

A digitális dokumentumok katalogizálására vonatkozó szabványosítási törekvések hasonlóak a hagyományos dokumentumok katalogizálásához szükséges elemekhez. Az egyes metaadat szabványok között eleinte zavar támadt, mivel párhuzamos fejlesztések folytak, és akik valamilyen szabványhoz akartak igazodni, pl. nyílt rendszerek gyártói, nem tudták, hogy melyik lesz a végső forma. Egy idő után szerencsére a hasonló projektek elkezdtek együtt dolgozni, és az egyes területeken lassan világossá vált, hogy melyik lesz végül az igazi szabvány.

A digitális dokumentumok visszakeresésével kapcsolatosan merült fel a dokumentumokat leíró elektronikus fejléc közlésének szükségessége, amely a bibliográfiai leíráshoz hasonló metaadatokat tartalmaz. Egyik közismert változat a TEI által létrehozott elemek adatait tartalmazza, egy másik kezdeményezés pedig Dublin Core néven terjedt el.

A TEI kezdeményezésnek (Text Encoding Initiative) kezdetben két központi kérdése volt: Az elektronikus szövegeknek mely tulajdonságait kódolják? Illetve, hogyan kódolják azokat, hogy a kódolás minél kevesebb veszteséggel járjon, platform-független és átjárható legyen. A hogyan kérdésre egyszerű volt a válasz hiszen a TEI a metaadatokat az SGML szabványnak megfelelően rögzíti, ez tűnt a legalkalmasabb eszköznek az ajánlás (nem szabvány!) kidolgozására.

Az elektronikus dokumentumok leírására pillanatnyilag a **Dublin Core** a legfontosabb szabvány. A Dublin Core elemek (Dublin Core Metadata Element Set) nagyon hasonlítanak a hagyományos katalogizálási gyakorlat adatszoportjaihoz, adatelemeihez (cím, szerző, tárgy- és kulcsszó, kiadó, egyéb közreműködő, stb.). A 15 adatelem csoportosítva tartalmazza a mű/szöveg legfontosabb formai és tartalmi adatait, a hozzá tartozó kapcsolatokat, valamint a megjelenésre vonatkozó adatokat.

A Dublin Core adatelemei a következők: Title (cím), Creator (alkotó), Subject and Keywords (téma és kulcsszavak), Description (leírás), Publisher (kiadó), Contributor (közreműködő), Date (dátum), Type (dokumentumtípus), Format (fájl formátum), Resource Identifier (azonosító a hálózaton), Source (származási hely), Language (nyelv), Relation (kapcsolatok), Coverage (hatókör), Rights (jogok).

A Dublin Core Metadata Initiative által kidolgozott, elektronikus formátumú források leírására alkotott, online forrásokba ágyazható leíró adatszabvány, amely speciálisan könyvtárak számára ajánlott alkalmazás. A EPA-Adatbázis a Dublin Core adatok tükrözésére kiindulásként ezt az ajánlást alkalmazta.

A katalogizálás világméretű folyamatában ugyanolyan fontos a digitális könyvtárak feltáró munkája, mint amilyen a hagyományos könyvtáraké.

II/3. Közös és eltérő tulajdonságok a nyomtatott és az elektronikus forma között

Mielőtt a közös és eltérő tulajdonságokról lenne szó, nézzük milyen előnyök és hátrányok jellemzik az elektronikus folyóiratokat a nyomtatott folyóiratokkal összehasonlítva.

Az elektronikus folyóiratok egyre nagyobb számban vannak jelen ma már a nyomtatott forma mellett, melynek az az oka többek között, hogy növekvő igény mutatkozik a felhasználók részéről, de igazából a kiadók továbbra is a nyomtatott formát tekintik az előfizetési díjak elsődleges forrásának. Különböző próbálkozások vannak a kiadók részéről, például a nyomtatott forma mellé többletszolgáltatásként ingyenesen biztosítják az elektronikus formához való hozzáférést rövid ideig. Vagy például a folyóiratcikkek kivonatát és nem a teljes tartalmát teszik hozzáférhetővé, vagy csak az egyes folyóiratszámokban megjelenő cikkek címei és szerzői vannak felsorolva és abból tájékozódhat az olvasó.

Ma már látható, hogy a kiadók is felismerték az elektronikus folyóiratok jelentőségét és mindinkább törekednek a nyomtatott formátumú kiadványaik digitalizálására. Az Interneten már napjainkban is több tíz ezer időszak kiadvány található és számuk növekszik folyamatosan.

Az elektronikus folyóiratok előnyei

Természetesen adódik a kérdés, hogy mik lehetnek azok az előnyök az elektronikus folyóiratoknál, ami a nyomtatott forma elé helyezik őket. Először is elkészítésük időtartama az, ami lerövidül a nyomdai előállítás elmaradása miatt. Ennek egyéb költség vonzata is van, nemcsak nyomdaköltség nincs, hanem szállítási költség sem és az eladatlan példányokat sem kell remittenda raktárba elszállítani, ahonnan bizonyos idő elteltével tovább kell szállítani, hogy újra feldolgozásra kerüljön. A szállítási díj „hiánya” gyors és olcsó célba juttatást eredményez.

A felhasználó oldaláról nézve nincs a használatnak időbeli és térbeli korlátja, vagyis akár éjfélkor is olvashatja valaki egy Amerikában megjelent szakfolyóirat cikkét, még akkor is, ha azt egyidejűleg többen használják. Elvileg tehát korlátlan hozzáférést biztosít.

Technikailag lehetőséget ad hatékony információkeresésre, mivel olyan visszakeresési stratégiák megfogalmazását és végrehajtását eredményezi, amelyeket a nyomtatott forma sohasem tesz lehetővé. Anyaga adatbázisba szervezhető, ezért kiegészítő indexelés nélkül biztosítja a kulcsszavak alapján történő keresést. A hagyományos katalógusban való keresés, statikus keresést biztosított, ami helyhez kötött, többnyire egy adott könyvtár állományában való keresést tett lehetővé, eléggé korlátozva a szakirodalomhoz való jutást és annak használatát. És persze tovább gondolva, egy adott könyvtár katalógusából kiválaszthatott a felhasználó egy vagy több dokumentumot, amit vagy elvihetett, vagy másolás útján jutott a keresett információkhoz. Ha többet akart tudni, más könyvtárakba is el kellett mennie, vagy könyvtárközi kölcsönzés révén megpróbálhatta beszerezni a szükséges szakirodalmat. Az adatbázisok használatával jóval rövidebb idő alatt eredményesen lehet a keresett témához kapcsolódó irodalomhoz jutni, és az archivált anyagok elérhetősége biztosítja az azonnali használatot, tértől és időtől függetlenül, de már erről volt szó korábban.

Az elektronikus folyóiratok hátrányai

Az előnyök felsorolása után nézzük milyen problémák, hátrányok adódhatnak az elektronikus folyóiratok használatakor. Mindenképpen első helyen kell említeni, hogy a korszerű technikai háttér megteremtése (akár az előállításnál, akár a felhasználói oldalon) nagyon költséges. A letöltési idő esetenként túl hosszú és drága, amit lehet csökkenteni, de a nyomtatás költségei a felhasználókat terhelik.

A felhasználó szempontjából fontos szempont, hogy az elektronikus verzió hasonlítson a nyomtatott változatra. A használatnál is vannak nehézségek, míg könnyebb megtalálni egy-egy információt az elektronikus formában, addig hátrányként jelentkezik, hogy a szöveget nem lehet átlapozva vagy böngészve úgy használni, mint a nyomtatott formát, nem fér el a zsebben, hanem „géphez kötötten” használható.

Előfordul, hogy a cikk teljes szövege helyett csak annak rövid összefoglalását találjuk. A kiadók gyakran értesítés nélkül változtatják meg a címeiket, ezért az URL-ek helyességét folyamatosan ellenőrizni kell. Hálózati vagy egyéb hiba esetén lehetetlen az elektronikus folyóirat elérése, persze a nyomtatott folyóirat használatánál is lehetnek korlátozó tényezők, pl. a könyvtár nyitvatartási ideje, vagy már kikölcsönözték azt a konkrét példányt, amit keresünk, de lehet, hogy megvan a folyóirat, de csak helyben lehet használni, és hasonlók.

Az elektronikus és nyomtatott folyóiratok közös és eltérő tulajdonságai

Megnéztük az elektronikus folyóiratok előnyeit és hátrányait a nyomtatott formához viszonyítva, most nézzük mik azok, amelyek közősek a két típusban. Elsőként mindkét forma megjelenésének van periodicitása, vagyis egyfajta rendszer a megjelenés gyakoriságában.

Mindkettőnél alapvetően szöveges információ jelenik meg, ami lehet hírjellegű, vagy tudományos, stb.). A szöveges információ nem ömlesztve, hanem szerkesztetten, valamilyen strukturált formában jelenik meg. Aktualitása van és a nagyközönség számára készített tartalommal bír. A publicitás mindkét formára elmondható, de már a mértéke nagyon eltérő lehet, hiszen pl. egy napilapot Interneten valószínűleg jóval többen olvasnak, mint akár egy 150 ezer példányban megjelenő nyomtatott napilapot.

Eltérés a két formátum előállításában, terjesztésében, tárolásának módjában és használatában van, mert míg a nyomtatott formát általában évenként vagy egyéb időközönként kötetik, így archiválják, addig az elektronikus forma archiválása inkább technika háttérrel feltételez és jóval kisebb helyigényű archiválás után, mint a nyomtatott forma. A másik fontos eltérés általában a hozzáférésben, a használatban van, különösen a visszakeresési lehetőségek fizikai megvalósulása és hatékonysága nagyon különböző.

III. Elektronikus időszaki kiadványok Magyarországon

III/1. Adatbázisok, cikk-bibliográfiák

Az Interneten sokféle információ található, a megbízható, lektorált információk többnyire az előfizetéses adatbázisokban érhetők el. Különösen fontosak a folyóiratcikkeket és egyéb kiadványokat (konferenciák anyaga, kutatási jelentések, stb.) bibliográfiai módszerekkel feldolgozó adatbázisok, amelyek segítenek a gyors tájékozódásban és sok esetben maguk is tartalmazzák a dokumentumok teljes szövegét, vagy különböző linkeken keresztül biztosítják ezekhez a hozzáférést.

Magyarországon több szakfolyóirat cikkeit feldolgozó adatbázis létezik, pl. a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiai adatbázisai, az OPKM PAD adatbázisa, az Országgyűlés PRESSDOK-HUNDOK sajtófigyelő adatbázisa vagy a BME-OMIKK műszaki cikkeket feldolgozó adatbázisa. Ezek az adatbázisok nagyon jól használhatók a tájékoztatásban, de mindegyik csak egy-egy szakterületet, vagy részterületet dolgoz fel. Az igényesebb bibliográfiai adatbázisok általában szelektáltan dolgozzák fel a megjelenő folyóiratokat, de jellemzően csak a terjedelmesebb cikkekre koncentrálnak.

Az Országgyűlési Könyvtár egyik bibliográfiai adatbázisa a PRESSDOK, a hazai politikai, gazdasági és részben jogi sajtóban megjelent cikkek szelektív feltárásával készül, mintegy 150 napi- és hetilap valamint folyóirat sajtófigyelésével. Az Országgyűlési Könyvtárban a tárgyhó épülő, folyamatosan gyarapodó anyagában is lehet keresni, közel 700 ezer tételből áll az adatbázis, havi 7-8 ezer cikk adatával bővül, 1989 óta. A PRESSDOK sajtófigyelő szolgáltatás CD-ROM változata 1993 óta létezik.

A másik adatbázis, a HUNDOK egy olyan sajtóbibliográfia, melynek forrása az Országgyűlési Könyvtár állományában megtalálható közel 50, témafigyelésre alkalmas külföldi (nyugat-és kelet-közép-európai, amerikai, kanadai és ausztráliai) napi- és hetilap. A kiválasztott cikkekről rövid tartalmi leírás készül. A feltárt cikkek bemutatják, mit tart fontosnak a világ Magyarországról és a kelet-közép-európai régió politikai és gazdasági eseményei közül. Az adatbázisban jelenleg több mint 85 ezer tétel található, havonta átlagosan 800-1000 cikk adataival bővül. Az adatbázist 1991-től építik, az adatbázis-frissítés CD-ROM változata 1993 óta létezik.

A Nemzeti Periodika Adatbázis az OSZK által létrehozott adatbázis, a magyarországi könyvtárakban található külföldi folyóiratok lelőhelyjegyzéke, ami 2000. szeptemberi adatokkal zárul, további frissítése nem készül. Az online NPA elérhető az OSZK online olvasói katalógusában: <http://nektar.oszk.hu>. Az adatbázis a világ minden tájáról érkező, több mint 42 ezer időszaki kiadvány bibliográfiai adatait és a hozzájuk tartozó kb. egy millió lelőhely-információt tartalmazza. Az adatbázisba eredetileg azok a címek kerültek be, amelyeknek 1981 óta van magyarországi lelőhelyük.

Az MNB Időszaki Kiadványok Repertóriumát (IKR) a „sajtórepertóriumot” az MNB Sajtórepertórium szerkesztősége készítette évtizedekig. A Magyarországon kiadott és az OSZK-ba beérkezett társadalom- és természettudományi időszaki kiadványok válogatott cikkanyagát tartalmazta. Gépesítésére 1989-ben került sor, az IKR 1989 és 1992 között index adatbázisként működött, 1987-től tartalmazta a kereshető dokumentumrekordok azonosítóit, amelyeket különféle online mutatók (szerző, cím, tárgyszó) alapján lehetett megjeleníteni. 1996-tól IKER néven működtették, idővel rákerült az MNB CD-ROM kiadványára, és 2001 elejétől „IKER - Magyar Időszaki Kiadványok Repertórium Adatbázis” néven az Interneten

is elérhető lett. 2002 decemberében javaslat született a megszüntetésére, pontosabban az OSZK vezetése - több más fejlesztés mellett - célul tűzte ki, hogy időszaki kiadványok válogatott on-line adatbázisát hozza létre. „Az IKB és az IKER adatbázisoknak az integrált könyvtári rendszerbe való konvertálása után lehetőség nyílik az időszaki kiadványok válogatott cikkeinek on-line adatbázisban való továbbépítésére, együttműködve más könyvtárakkal, melyek az egyes szakterületek feldolgozásáért felelnek.” /4/

Az IKER is elérhető az OSZK honlapjáról. <http://w3oszk.hu/rep.htm>

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) Pedagógiai Adatbázisa (PAD) 1989-től tartalmazza a Magyar Pedagógiai Irodalom című nemzeti szakbibliográfia teljes anyagát, valamint az OPKM-ben feldolgozott idegen nyelvű szakkönyvek és válogatott folyóiratcikkek adatait. <http://www.iif.hu/db/opkm/>

Meg kell még említeni az Országos Műszaki Információs Központ CIKK adatbázisát, amit 1994 óta üzemeltetett. Több mint 4 ezer időszaki kiadvány és a könyvtár által beszerzett könyvek és egyéb ENSZ és EU dokumentumok feldolgozásával történt az adatbázis építése, ami 2001 év december végén lezárult. A továbbiakban az adatbázis használata ingyenes, szükség szerint a cikkekről továbbra is kérhetők másolatok a BME OMIKK könyvtárból. <http://www.omikk.bme.hu>

A BME OMIKK 2002. januárjától építi a Magyar Műszaki és Gazdasági Repertórium adatbázisát, amely a magyar műszaki és gazdasági témájú időszaki kiadványok, valamint 2002. évtől kezdődően a Magyarországon megrendezett műszaki és gazdasági vonatkozású konferenciák, szimpóziumok, tanácskozások anyagait tartalmazza. Az adatbázis aktualizálása havonta történik, jelenleg 26.351 tételt tartalmaz. Elérhetőségi címe ugyanaz, mint a CIKK adatbázisé.

Befejezőként néhány szó a SzocioWeb-ről, ami a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egyik szolgáltatása, a Szociológiai Információ CD-ROM internetes változata. A magyar vonatkozású szociológiai irodalom válogatott adatbázisa, az 1970 és 2003 közötti időszakot öleli fel: <http://database.fszek.hu:2009/szocopt/>

III/2. Tartalomjegyzék szolgáltatás

A tartalomjegyzék-szolgáltatások többnyire tudományos folyóiratok, szaklapok tartalomjegyzékét teszik elérhetővé a felhasználó számára, vagyis közlik, hogy egy-egy lap adott számában ki milyen című munkát publikált és esetleg azt is, hogy a cikk hol érhető el a hálózaton. A számítógép lehetőséget ad arra is, a tartalomjegyzékben szereplő tetszőleges kifejezésekre gyorsan és eredményesen rá lehessen keresni. A tartalomjegyzék szolgáltatás kiegészítő szolgáltatásként lehetőség lehet arra, hogy a keresés eredményeként a cikkek kivonata, sőt maga a publikáció teljes szövege is azonnal elérhető az olvasó / felhasználó számára.

III/2.1. MATARKA

A MATARKA (MAgyar folyóiratok TARtalomjegyzékeinek Kereshető Adatbázisa) az első olyan tartalomjegyzék szolgáltatás Magyarországon, amely nemcsak a folyóiratszámok tartalomjegyzékének böngészését teszi lehetővé, hanem a szerző és/vagy a címben szereplő szavak szerinti keresést is. <http://www.matarka.hu>

Nyolc magyar könyvtár munkatársai a Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum vezetésével 2002 óta végzik az adatbázis feltöltését. Úgy gondolták, hogy a folyóiratok cikkeit nem bibliográfiai, hanem csak tartalomjegyzék szinten dolgozzák fel, mivel a cikkek

címének többsége utal a témára, a gyors tájékozódáshoz, pedig gyakran elegendő a címben való keresés. Az ilyen mélységű munka rövid idő alatt nagyobb mennyiségű anyag, folyóirat feldolgozását teszi lehetővé és a könyvtár is újabb tájékoztatási formával tudja kiszolgálni az olvasót. Ezt a kezdeményezést a SwetsBlackwell ügynökség közismert Swetsnet Navigátor tartalomjegyzék szolgáltatása inspirálta.

A Networkshop 2003 rendezvényen elhangzott előadásból megtudható hogyan indult el a MATARKA pályázati támogatással. A cél az volt, hogy 15 magyar nyelvű és kiadású tudományos (műszaki és természettudományi) folyóirat tartalomjegyzékét dolgozzák fel 10 évre visszamenően. Ingyenesen felhasználható szoftvereket (Apache, MySQL, PHP) alkalmaztak UNIX operációs rendszer alatt, és maguk a kezdeményező könyvtárosok készítették el az adatbeviteli, illetve lekérdező programokat. /1. sz. melléklet/

Az adatbázist feltöltő könyvtárak köre nyolcra bővült, a gyakorló hét eltelte után minden könyvtár megkapta az URL-t, amellyel már az éles adatbázisban kezdhette el a munkát. A kezdeti időben e-mailen tartották egymással a kapcsolatot a felmerülő problémák tisztázására, de nehezítette a megoldáskeresést, hogy a folyóirat fizikai valójában csak a feldolgozó kezében volt, ezért a kezdetben elkészített és használt útmutatók túl részletesnek bizonyultak. Később inkább irányelveket fogalmaztak meg, egyfajta szabadságot adva az adatbevitelt végző könyvtárosnak. Feldolgozásnál a kijelölt folyóiratok aktuális számával kezdődött a munka és később haladtak időrendben visszafelé, amelynek megvolt az a haszna, hogy a friss számokat minél hamarabb megtalálhatta az olvasó az Interneten, és mint már régebben szó volt róla így nagyobb publicitást kaphatott a folyóiratban közzétett szakmai cikk.

Példaképpen hadd idézzek az előadás anyagából, mert a konkrét példa nagyon jól mutatja a kezdeményezés hasznosságát. „A hallgató eddig, ha egy feladat kapcsán végiglapozta azt a folyóiratot, amit a könyvtáros ajánlott, vagy amit már korábbról ismert, meglehet, hogy belefáradt a kutatásba még mielőtt rábukkant volna arra a cikkre, amire valóban szüksége lett volna. Ha, mondjuk, most keres szakirodalmat, pl.: az élelmiszerbiztonságra vonatkozó cikkeket kell kigyűjtenie egy hallgatónak, már nem a hagyományos módszerrel kezd hozzá az irodalmazáshoz, hanem a MATARKA alapján keres. E nélkül valószínű, hogy csak az Élelmiszer ipar c. folyóiratot venné kézbe, holott e folyóiraton kívül olvashat a Marketing és menedzsment, a Magyar tudomány, a Konzervéipar, A falu c. folyóiratokban is a témáról összesen 25 cikket.” /5/

„Milyen nagyszerű, hogy ilyen egyszerű” - fogalmazott az egyik hallgató miután megismerte e tartalomszolgáltatás lényegét, mint új könyvtári szolgáltatást. Egyszerűen nagyszerű - mondom én -, hogy a könyvtár a számítógép, - mint eszköz segítségével - minőségében újat tud nyújtani a könyvtári szolgáltatás terén.” /6/

Ezek a gondolatok az előadó Burmeister Erzsébettől valók, én csak annyit szeretnék hozzátenni, hogy a hallgató dicsérő mondata mögött számomra igen fontos dolgok is megfogalmazódtak. Az, hogy tudniillik, még mindig vannak fenntartások a könyvtárhasználóban a számítógépen való tájékozódással kapcsolatban, és talán már a fiatalabb generációnak természetesebb használni ezt a technikát. A másik tény, hogy vannak adatbázisok, amelyek tartalmukat tekintve igen hasznosak, de nem eléggé „ember barátiak”, pontosabban a felhasználónak feleslegesen bonyolultnak tűnik a megjelent felület, nem mindig találja meg azt a konkrét információt, amit keres. Mondhatják a szakemberek, hogy megtanulható a keresési technika, de ha valaki ritkán keres adatbázisokban, lehet, hogy járatlansága miatt nem találja meg amit keresett, ha otthon keres, nem biztos, hogy segíteni tud neki valaki.

Visszatérve a MATARKA-hoz, a relációs adatbázis tábláiban vastag betűs mezőnevek tartalmazzák az egyedi azonosítókat az ún. kulcsokat, amelyekre a tábla indexelve van, vagyis az adatok gyorsan kereshetők. Az adatbázis tartalma 2002 decemberében 41.494 cím (ebből

33.988 címhez tartozik a szerző is), 17.423 szerző, 43.170 cikkszerző kapcsolat, 63.417 szó, 3.653 ugrópont teljes szövegre Az aktuális adatok önmagukért beszélnek, 2004 áprilisában már 200 folyóiratból 131.496 cím, 36.399 szerző és 7853 ugrópont (lehetséges teljes szövegre) képezi a szolgáltatás tartalmát.

Befejezőként szólni kell a tapasztalatokról is. A pozitívumok egyike, hogy a felhasznált szoftverek ingyenesen elérhetőek voltak és a kereséshez és adatbevitelhez egyaránt elegendő volt az Internet és egy böngészőprogram. Ezáltal az adatbázis bővítésébe a későbbiekben könnyen bevonhatók más intézmények, a szolgáltatás akár országos jellegűvé is válhat. Még az adatok bevitelének gyorsasága, ami látványossá és hatékonyá teszi ezt a projektet. Sajnos vannak hiányosságok is, mert pl. a HTML formátum miatt a vegyjelek hű tükrözése nem megoldott. Az idegen nevekben esetlegesen használt speciális karakterek ugyan unicode-os formában tükröztethetők, de az ilyen nevek nem kereshetők. A gyors bevitel - az igyekezet ellenére is - elírásokat, helyesírási hibákat, adatkihagyásokat eredményezhet.

Az adatbevitel során tapasztalták a feldolgozók, hogy a tartalomjegyzékek időnként eltérnek a folyóiratok valós tartalmától. Előfordul, hogy a tartalomjegyzékben nem szerepel a cikk, de a folyóiratban igen és fordítva, olyan cikk cím is szerepel, ami mögött nincs tartalom, magyarul kimaradt a cikk. Ezeknek a tartalomjegyzék és valós tartalom közötti eltéréseknek valószínűleg nyomdai okai vannak, de mindenképpen alapos feldolgozásra figyelmeztetnek. További probléma az is, hogy a tartalomjegyzékben szereplő cím eltér a cikk valódi címétől, vagy a tartalomjegyzékben magyar nyelven és idegen nyelven van feltüntetve a cím, míg a cikk tartalma csak idegen nyelvű.

A tartalom-szolgáltatást mindenképpen szeretnék a jövőben is további címekkel bővíteni az adatbázist építők, a gépi adatbevitel mellett törekvések vannak arra is, hogy már digitális formában meglévő tartalomjegyzékeket konvertáljanak, illetve fel szeretnék venni minél több kiadóval a kapcsolatot, hogy már a folyóirat megjelenése előtt hozzájuthassanak a tartalomjegyzékhez (ilyen irányú törekvésekről, és eredményekről az EPA-nál még lesz szó). A legfrissebb fejlesztés eredményeként lehetőség van arra, hogy „csak az EPA-ban archivált cikkek”-ben is kereshessenek a felhasználók. /2 sz. melléklet/

III.2.2. Egyéb tartalomszolgáltatók

Magyar kiadású folyóiratok egy kis részének tartalomjegyzékei több helyen is találhatóak az Interneten, vannak kiadókon keresztül fellelhető folyóiratok pl. a BKL. Bányászat, Kohászat, Kőolaj és Földgáz folyóiratok tartalomjegyzékei a MTESZ tagegyesületeinél, pl. az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesületnél, <http://www.ombkenet.hu>

Találhatunk ilyeneket könyvtárak honlapjain keresztül is, pl. az Országos Széchényi Könyvtár honlapján <http://www.ki.oszk.hu/konyvtar/tartj/tartjegy.html>, vagy a BKÁE Egyetemi Központi Könyvtár honlapján <http://www.lib.bke.hu/elfir2.html#mgf>, de a szegedi egyetemi könyvtár honlapján is <http://www.bibl.u-szeged.hu>

A MEK (Magyar Elektronikus Könyvtár) is gyűjti az internetes tartalomjegyzék-szolgáltatásokat <http://www.mek.iif.hu/porta/virtual/magyar/efolyir/toc/> A legtöbb ilyen szolgáltatás csak statikus HTML oldalakat kínál, ahol egyes folyóirat számok tartalomjegyzéke böngészhető, de szerző és cím szerinti keresés az összes szám tartalomjegyzékében egyszerre nem lehetséges.

III/3. Teljes szövegű elektronikus időszak kiadványok

A folyóiratok számának ilyen nagyütemű növekedésével a hazai könyvtárügy információfeldolgozása és szolgáltatása nehezen tud lépést tartani. A hazai egyetemi könyvtárak és szakkönyvtárak már hosszú évek óta egyfajta munkamegosztásban végeznek egységes bibliográfiai szolgáltatást, a folyóiratok analitikus feltárásában. Nem egységes ez a munka, nem érint minden szakterületet, ezért jellemzően egyes szakterületek folyóiratainak cikk-szintű feltárása történik meg különböző adatbázisokban, miközben néhány tudományterület szaklapjainak egyáltalán nincsenek elektronikus analitikus forrásai.

Nem összehangolt kezdeményezések történtek a hazai folyóiratok tartalomjegyzék-szolgáltatásának kialakítására, sajnos ezek többnyire helyi kezdeményezések maradtak, nem lett belőlük egységes központi szolgáltatás. A nyomtatott időszak kiadványok, folyóiratok mellett Magyarországon is egyre nagyobb számban jelentek meg és találhatóak a hálózaton elektronikus formában terjesztett periodikumok. A Neumann Könyvtár WebKat.hu adatbázisában egyéb hálózati dokumentumok mellett ezekről is készülnek bibliográfiai leírások, de nincsenek szerves kapcsolatban a nemzeti könyvtári nyilvántartásokkal, bár vannak törekvések. <http://epa.oszk.hu/html/irattar/2002telemat.htm>

A hazai könyvtárak egy része felismerve az elektronikus formában rejlő lehetőségeket, elkezdte régi folyóiratainak digitalizálását, amelyeket helyben CD-ROM-on vagy távolra online szolgáltatnak. Ezek a szolgáltatások, sincsenek összehangolva, egységesen nyilvántartva, biztonságosan hosszútávra archiválva. Sok elkezdett és félbehagyott kezdeményezés van lezárt, nem folytatott archívumokkal. A meglévő gyűjtemények hosszabb távon való szolgáltatása sem biztosított, mert az ezeknek helyet adó kereskedelmi szerverek alkalmanként megszűntek. A kezdeményezések sokszor egy-egy személyhez kötődnek, akinek esetleges távozása a szolgáltatás félbehagyását is eredményezheti. Általában egy helyen csak egy-egy folyóirat található meg, de több e-folyóiratot szolgáltató gyűjtemények (pl. Scripta) és archívumok is léteznek.

Láthattuk tehát, hogy a könyvtárak is elszigetelten próbálják megoldani az elektronikus formák előállítását és szolgáltatását, a kiadók is különböző helyeken teszik publikussá a hálózaton kiadványukat, és előfordulhat, hogy az olvasó/felhasználó véletlenszerűen talál meg információkat. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma pályázatot írt ki „Telematikai pályázat” címen, amelynek témája az országos elektronikus tartalomszolgáltatás fejlesztése volt. A pályázat célja többek között az volt, hogy egy olyan átfogó projekt-terv szülessen, ami a magyar folyóiratok központi elektronikus szolgáltatását koordinálja. A pályázati anyagban utalás történik arra, hogy „tovább kell fejleszteni a már elkezdett *Elektronikus Periodika Archívumot*, az archiválás technológiáját és tisztázni kell a jogi feltételeket.” /7/

Kezdeményezés indult egy egységes központi szolgáltatás felé, amelynek a finanszírozását hosszútávon biztosítják, ami azért lényeges szempont, mert sokszor azért maradtak abba projektek, mert nem volt biztos a pénzügyi háttérük több évre vonatkozóan. „A tervezett munka fontossága, számos szereplőjére és nagy volumenére tekintettel fontos biztosítani a projekt hosszú távú működését a pályázati időn túl is. Ezért lényeges az együttműködés kialakítása, és a részfeladatok beillesztése az OSZK valamint a résztvevő könyvtárak munkarendjébe.” /8/

Másik nagyon fontos momentum, hogy ezt a feladatot az OSZK feladatkörébe utalják, ami garanciát jelent a színvonalas szakmai munkára és a hosszú távú finanszírozásra. „A rendszer tartalmi részét a MEK Elektronikus Periodika Archívumában szereplő folyóiratokból kialakítandó adatbázis jelenti, amely a nemzetközi és a magyar szabványok figyelembevételével a jelenleginél teljesebb leírást ad majd a folyóiratokról és egyéb periodikus kiadványokról”. /9/

III/3.1. Elektronikus Periodika Archivum/Adatbázis (EPA)

A Magyar Elektronikus Könyvtár 1994-ben jelent meg az Interneten és már ekkor megkezdődött a weben elérhető elektronikus időszaki kiadványok nyilvántartása, a Virtuális Világkönyvtáron belül a Magyar elektronikus újságoknál, a MEK Folyóirat-olvasóteremben. /3. sz. melléklet/

Az eredeti MEK most már egy lezárt szolgáltatás, a könyvgyűjtemény már új címen található meg: <http://mek.oszk.hu>. Az időszaki kiadványok internetes címeit tartalmazó linkgyűjteményt utoljára 2003. június 2-án módosították, ekkor 1333 tételt tartalmazott, de ma már több cím mögött nem érhető el tartalom, mert megszűnt vagy elköltözött arról a helyről. Ez a nyilvántartás tekinthető a most épülő EPA szolgáltatás egyik előzményének is, innen is átkerülnek az archívumba folyóiratok, és ide kerül át a felfrissített címnyilvántartás is 2004. év folyamán.

1999 őszén az OSZK révén komoly szakmai, szervezeti és pénzügyi háttérrel kapott a MEK, és 2000 elején elkezdték megtervezni a MEK 2.0-ás verziót. 2001 augusztusában az OSZK MEK Osztálya belekezdett egy Elektronikus Periodika Archivum (EPA) létrehozásába, ezt tekinthetjük a másik „előzménynek”. /4. sz. melléklet/

Ez több évre tervezett kezdeményezés volt, amiről bővebben „Az Országos Széchényi Könyvtár stratégiai céljai és cselekvési terve 2002-2004” című dokumentációban olvashatunk:

„2.5.3. feladat: A magyar távoli hozzáférésű elektronikus folyóiratok archiválásának kialakítása

Az Interneten növekvő számú, de szétszórtan megtalálható magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású elektronikus periodikumok archiválása, megőrzése, egységes tartalmi, formai feltárása, visszakereshetővé tétele mind az oktatás, mind a tudományos kutatás és az Internet szélesebb felhasználói körei számára is egyre növekvő igénnyel jelentkezik. Ezt a szolgáltatást a nyomtatott periodikák kötelempéldány beszolgáltatásának a mintájára, de az egyes szerkesztőségekkel kölcsönösen együttműködve kell mielőbb kialakítani, üzemszerűvé tenni.

... jó néhány folyóirat digitális állománya eltűnik, elvész a nagyközönség számára. Ezek a folyóiratok többnyire egymástól függetlenül, önálló, különböző színvonalú szolgáltatásokban érhetőek el. A MEK 2001. nyaratól kísérleti jelleggel elkezdte ezen elektronikus periodikák archiválását. A kiadókkal, szerkesztőségekkel való előzetes kapcsolatfelvétel után létrejött és lassan bővülő egy leendő nagy e-periodikum archívum állománya. Módszer: Ki kell dolgozni az Interneten elérhető periodikumok lementésének automatikus, de legalább félautomatikus eljárásait. Tisztázni, egységesíteni kell a szolgáltatás szerzői jogi vonatkozásait. Az OSZK folyóirat-cikk feltáró bibliográfiai tevékenységét integrálva biztosítani kell az archivált e-folyóiratállomány hatékony, bibliográfiai visszakereshetőségét. El kell érni, hogy az állomány nagyságával, fejlett szolgáltatásaival vonzó, forgalmas hely legyen az Interneten, amely már biztosítja az egyes szerkesztőségek érdeklődésének felkeltését, az önkéntes együttműködés motiváltságát. Eszköz: Az archiválás eljárását a MEK osztály dolgozza ki, erre a célra szakosodott professzionális cég segítségével. A tartalmi, formai feltárást az OSZK folyóirat feldolgozással foglalkozó osztályai bevonásával célszerű kialakítani.” /10/

Az EPA szolgáltatásnak jelenlegi nyilvános része az archívum, a lelőhely adatbázis fejlesztése folyamatban van, feltöltése 2004-ben várható. Az archívum folyamatosan épül, a frissen érkezett anyagok az EPA által meghatározott formátumban kerülnek be az archívumba, ahol stabil című (állandó URL-el rendelkező) dokumentumként szolgáltatják és archiválják.

Az *EPA gyűjtőkörébe tartoznak* a magyar vagy magyar vonatkozású periodikus jellegű nyilvánosságnak szánt elektronikus dokumentumok. Továbbá a közelmúltban megjelent periodikák, melyek az oktatásban, kutatásban fontosak, valamint régi, történeti-kulturális értékeket hordoznak. A gyűjtőkörbe tartoznak még az online és a hordozó független e-periodikumok, főként szövegalapú vagy képi formában megtalálható archív állományok is. Még bővül a kör a tartalmi szempontból megőrzendő, de online archívummal nem rendelkező, csak e-mailben terjesztett hírlevelekkel, a határon túl megjelenő Web-es vagy e-mail-ben terjesztett periodikumokkal és a hazai könyvtárak által állományvédelmi vagy szolgáltatási céllal képként digitalizált régi folyóiratokkal.

Az EPA kísérleti változatában az említett kritériumokat is figyelembe véve többségében olyan e-lapokat próbáltak kiválasztani, amelyek megszűntek, vagy rendszertelenül jelennek meg. „Az adatbázis alapja, az archívum az Országos Széchényi Könyvtár digitális hungarika gyűjteményének a részét fogja képezni a jövőben. A digitális hungarikák gyűjtése, szolgáltatása része a Nemzeti Könyvtár 2001 végén elkészült hosszú távú stratégiai tervének, így az EPA fejlesztése, gyarapítása ennek a digitális hungarika állománynak lesz az egyik fontos egysége.” /11/

Ez volt tehát a kezdet, az „első, demonstrációs célú, kis gyűjtemény” amely mára (2004. március) komoly gyűjteménnyé nőtte ki magát, 2003-ban kezdték a nyilvántartást és az archívumot egyesítő rendszert fejleszteni, Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis néven. /5. sz. melléklet/

A fejlesztés első lépéseként tervezték meg egy magyar elektronikus folyóirat lelőhely-nyilvántartó adatbázis rekordszerkezetét. Ebben nyilvántartják majd nemcsak az online, hanem az offline elérhető, pl. könyvtárak által digitalizált folyóiratokat is. Ez az adatbázis fogja - a tervek szerint - nyilvántartani az EPA-ban fizikailag, helyben archivált folyóiratokat is.

EPA Adatbázis

Már szó volt róla, hogy 2004 folyamán tervezik nyilvánosság elé tárni a már említett bibliográfiai adatbázist, amely a fejlesztők által archivált tételek mellett gyűjteni fogja az Interneten bárhol található és CD-n vagy DVD-n (offline) megjelent magyar, vagy magyar vonatkozású elektronikus időszaki kiadványok leíró adatait is. Az EPA Adatbázis tulajdonképpen nyilvántartó modul, a benne nyilvántartott folyóiratok bibliográfiai adatait tartalmazza. A felhasználók közvetlenül a katalóguscédulán illetve az EPA Katalógusban való kereséskor találkoznak a tartalmával. Az adatbázis leírja a digitális formában hozzáférhető, részben vagy egészben teljes szöveggel olvasható, magyar nyelvű vagy magyar kiadású, saját írásokat (is) közlő, szerkesztőségekkel, rovatokkal és archívummal rendelkező, időszaki kiadványokat. E leírások szerkezete az EPA rekordstruktúrára alapul. Az adatbázis bemeneti felülete a rekordstruktúrára épülő katalogizáló menü, a felhasználó számára az eredmény a borítón illetve a katalóguscédulán válik láthatóvá. Az archivált kiadványok közül, kurrens esetben az adatokat rendszeresen frissíti az érkeztető könyvtáros, és ezután az aktuális adatok jelennek meg a felhasználó előtt. A távoli elérésű kiadványok esetében a bibliográfiai adatokat az évente egyszer lefolytatott ellenőrzés során módosítják.

Az EPA munkatársai a Hiron-Reynolds dokumentumtipológiát is figyelembe vették, amely a kiadványokat nem a monografikus-időszakos kettős felosztásban helyezi el, hanem „befejezett” és „folytatódó” forrásokról beszél. A „folytatódó” források közé tartoznak a részegységekkel bővülő időszaki kiadványok, valamint az „integrálódó” kiadványok, amelyek tartalma a megújulás során kicserélődhet (ide tartozik a weblapok többsége). /6. sz. melléklet/

EPA Archivum

A fejlesztés második lépcsőjeként kidolgoztak egy archiválási struktúrát, ahogyan a helyben megtalálható folyóiratokat fogják archiválni és szolgáltatni. Az archivum kiadványok gyűjteményét jelenti majd, a készítőik ténylegesen a kiadványok részegységeit ágyazzák a szolgáltatásba, így hozva létre a forrás EPA-változatát, ebben a tekintetben az EPA tevékenységének van egy kiadói aspektusa is. Az egyes részegységek kezelését önálló program-szintű alkalmazás segíti. Az EPA-változatok esetében lehetőség nyílik a teljes szövegben való keresésre, mind a kiadvány, mind a gyűjtemény szintjén. Elkészült a kardex-terv is, amely lehetővé teszi a későbbiekben az elektronikus folyóiratok érkeztetésének programmal támogatott folyamatát. Folyamatban van/volt az eddig archivált e-folyóiratok ellenőrzése, átszerkesztése az új rendszerbe.

Nézzük, milyen ma az EPA! 2003 novemberében személyesen találkoztam Renkecz Anitával és Csáki Zoltánnal akik nagyon készségesen mutatták meg az akkori állapotában levő EPA-t, beszéltek a közeli és távoli tervekről. Ma már nagyon jól használható színvonalas szolgáltatássá vált a lelkes jó szakértői csapat munkájának köszönhetően. Mindenképpen dicséretes a kezdeményezés és a kivitelezés, és feltétlenül szükség lenne elektronikus időszaki kiadványok kötelempéldányok útján való beszerezhetőségére, amit törvényileg kellene szabályozni és akkor még teljesebbé válik a szolgáltatott időszaki kiadványok köre. Az EPA-ba tartozó dokumentumok HTML, WORD, PDF, TXT formátumok. Több forrásból kerülnek ide kiadványok, egyik forrás a lezárt, régi folyóiratok digitalizált változatának beszerzése, másik, amikor a könyvtárak utólag digitalizált kiadványaihoz jutnak ingyen. Újabb lehetőség, hogy a kiadóktól, szerkesztőségektől az aktuális számokat megkapják ingyen (pl. Hadtörténelmi Közlemények, Iskolakultúra), vagy az e-mailben terjesztett kiadványokat az EPA archiválja elsőként (pl. HungArgenNews). Abban az esetben, ha szöveganyagokat vásárolnak az állomány bővítésére, a fő költséget a rögzítési díj jelenti (pl. Nyugat, Vasárnapi Újság, Könyvszemle).

Mit kínál az EPA a kiadóknak? Kiadványuk digitalizált változata biztosan megtalálható lesz mindig ugyanazon a helyen, tehát egy statikus elérhetőséget biztosít, cserébe reklám felületet nyújt, például a kiadó neve szerepel és link kapcsolat útján rá lehet kattintani és így könnyebben elérhetőek lesznek. Az EPA weblapjának a struktúrája hasonló, mint a MEK-é. Csak érdekességként jegyzem meg, hogy 2003 júniusában még nem így nézett ki az EPA weblapja, természetesen a fejlesztés alatt többször változott, mire felvette jelenlegi formáját. /7. sz. melléklet/

Érdemes az EPA weblapot alaposan megnézni! A baloldali sávban fent a logo található és lefelé haladva téma szerinti csoportosításban (kulturális, tudományos, szakmai, határon túli, hírlevél, egyéb) találjuk meg az archivált folyóiratokat. Azt követően a fenntartók, támogatók és partnerek honlapjaira tudunk kattintani. A középső szélesebb sávban találhatóak az archivált folyóiratokra vonatkozó adatok, a cím alatt a tartalmára vonatkozó témakör megjelölése és a nyomtatott forma külső borítójának képe is látható. Az EPA-azonosító szám, a megjelenésre vonatkozó állapot és a bevétel dátuma, valamint az archivált évfolyamokra vonatkozó adatok láthatóak. A jobboldali sávban rövid ismertető olvashatunk az EPA új fejlesztésének aktuális állapotáról. Lefelé haladva a következő rész a teljes szövegben való keresést teszi lehetővé.

Közvetlen kapcsolatot lehet még találni, ha rákattintunk a következő web helyekre: IKB, IKER, MEK Folyóirat-olvasó, Eurostand, MATARKA, Világkönyvtár, MEK 2. A következő adatok a fejlesztést végző intézményeket sorolja fel, link kapcsolattal és az alatta levő rész az elérhetősegeket, címeket mutatja.

Időzzünk el egy-egy archivált folyóiratnál, nézzük részletesen a borítót! A borító minden, az EPA Adatbázisban leírt kiadvány egységes, állandó nyitólapja. Feladata, hogy egy helyen (mindig ugyanott!) elérhetővé tegye a forrás összes fontosabb adatát és eljuttasson annak online változatához (ha van ilyen). A borító az EPA Adatbázisba beírt adatok alapján előállított weblap, amely a kiadvány EPA-n belüli helyét is jelöli, és mint már szó volt róla, egy állandó helyet biztosít elérhetőség szempontjából a felhasználónak. A borító felépítése is követi az EPA (és a MEK) struktúráját. A Műszaki Lapszemle című időszaki kiadvány borítóján hasonlóan a többi borítóhoz az alábbi részek különülnek el. /8. sz. melléklet/

Minden borítón látható az EPA-logó, amelyre kattintva a szolgáltatás nyitólapjára talál vissza a felhasználó. Ha a logo alatti részt nézzük, a Szerzői jogok-kal kapcsolatos rész alatt van. A katalógus cédulá-n található meg a kiadvány bibliográfiai adatait, amelyeket az EPA-ba kerülés alkalmával állapítanak meg. A katalóguscédulán először mindig a rövid, cédulaformátumú leírás található. Az összes adat a „Részletes leírás” hivatkozásra kattintva nézhető meg. /9. sz. melléklet/

A Keresés űrlap segítségével teljes szövegű keresést végezhetünk, és tanácsokat is kapunk a kereséshez. /10. sz. melléklet/

A borító tetején látható szövegrész a forrás főbb adatait tartalmazza, ezek többnyire a kiadvány (folyóirat) főcíme (esetleg alcíme) és a forrás online változatára mutatnak. Offline kiadványoknál a kiadó (közreadó, készítő) honlapjára.

Ha a folyóirat címére, vagy az alatta található év-táblázatra kattintunk, megnézhetjük az állományadatokat. A cédula-jellegű fejléc alatt található évadatok a táblázat aktív linkjei szintén a kiadvány online változatára mutatnak, illetve az offline kiadványoknál a kiadó (közreadó, készítő) honlapjára. Ebben a táblázatban csak azok az évek vannak feltüntetve, amelyekből az elektronikus tartalom elérhető adott pillanatban. Ez nem feltétlenül egyezik meg a kiadvány megjelenési évével. Az állománynyilvántartó lap (hasonlóan a nyomtatott formájú kiadványokat is kardex lapon „érkeztetik”) az az oldal, ahol megtalálhatóak a kiadvány EPA-ban őrzött egyes számainak adatai, a számozási és keltezési adatok, valamint egyéb információk a tartalomról (pl. tematikus szám, vagy hiányos, esetleg hibás tartalom), valamint, hogy milyen formátumban (HTML, PDF) érhető el az EPA Archívumban. Továbbá innen lehet tovább lépni a számok tényleges tartalmára, az adott szám bármely adatára kattintva. /11. sz. melléklet/

A folyóirat tartalmára (tudományos, műszaki, stb.) utaló zárójelben levő sorra kattintva eljuthatunk az archivált kiadványok (folyóiratok) témakör szerinti listájához. Ha a „súgó”-ra kattintunk segítséget kapunk „ÚTMUTATÓ az EPA-Állománynyilvántartás használatához”. <http://epa.oszk.hu/html/allando/kardexhelp.html>

Az Impresszum tartalmazza a kiadvány által közölt megjelenési, és terjesztési adatokat. Itt olvashatunk tájékoztató információt a kiadvány létrehozójáról, kiadójáról, közreadójáról. Itt közlik továbbá a használatra vonatkozó egyedi feltételeket és a szerzői jogi megkötéseket. A kiadvány részletesebb, szabványos leírása a katalóguscédulán található. /12. sz. melléklet/

A feldolgozás állapotát a középső menüpontban láthatjuk. Ha a dokumentum archivált, az EPA biztosítja az állandó hozzáférhetőséget. Az EPA szolgáltatás a kiadvány elérhetőségéért, nem pedig a tartalmáért felel. Az archivált kiadványok tartalmában lehetséges a teljes szövegű keresés, borítója és állomány-nyilvántartó lapja is van. Ha a dokumentum távoli elérésű, az EPA csak regisztrálja azt, vagyis a dokumentum fizikailag nem képezi a szolgáltatás részét. Az EPA csak borítót készít róla, valamint ellenőrzi annak mindenkori állapotát. A dokumentum tartalma a mindenkori eredeti forrásból hívható be, amennyiben a forrás elérhető. Ha a dokumentum offline, akkor közvetlenül nem érhető el az Interneten. Ezek a

kiadványok vagy megvásárolhatók, kereskedelmi forgalomban vannak, vagy közgyűjteményekben hozzáférhetők. Előfordulhat még, hogy az elektronikus kiadvány készítőjének helyi szolgáltatásaként használhatók (pl. a digitalizálást végző könyvtárban). Az elektronikus kiadvány készítőjének weblapja (ha létezik ilyen) az offline kiadványok EPA borítójának „Forrás” pontjáról érhető el.

A jobb szélső menüpont a kiadvány állapotára vonatkozó információt közli. A kiadvány állapota megállapítás arra vonatkozik, hogy a kiadvány a használatkor (jelenleg) hozzáférhető-e, illetve frissül-e. Lehetséges állapotok a következők lehetnek: ha a kiadvány állapota folyamatos, akkor a kiadvány él és bizonyos rendszerességgel frissül (nyomtatott folyóiratoknál kurrenszeknek hívjuk). Ha a kiadvány állapota lezárt, akkor az azt jelenti, hogy a kiadvány működése megszűnik és ez vagy a kiadványból vagy egyéb, hitelt érdemlő forrásból (pl. más kiadvány, kézikönyv, szerkesztőség, kiadó, közreadó bejelentése, stb.) egyértelműen megállapítható. A kiadvány tartalma azonban továbbra is hozzáférhető, azaz a forrás továbbra is létezik, csak (éppen) nem frissül. Ha a kiadvány működése átmenetileg szünetel, akkor az online elérhető, de jelenleg nem frissül. A szünetelés feltételezi a kiadvány későbbi folytatását a számozás folyamatosságának megőrzésével. Ha a számozás „új- folyam”-ként kezdődik újra, akkor ugyanarról a kiadványról beszélünk (hasonlóan a nyomtatott időszak kiadványokhoz). Ha a számozás folytonossága megszakad, „új folyam” jelzés nélkül, akkor új leírást kell készíteni, és az újraindult kiadványt az újraindulás előzményének kell tekinteni. És végül, ha a kiadvány állapota megszűnt, akkor annak tartalma többé nem érhető el. Ezek az „állapot jellemzők” a nyomtatott időszak kiadványokra is jellemzőek. Egy kiadvány több kiadás-változatát is leírhatja az EPA (pl. távoli elérésű, illetve archivált változat is), ezért előfordulhat, hogy egy főcím többször is megtalálható az adatbázisban, különböző változatokra utalva.

A középső részen található még az a rész, amely az archivált éveket mutatja, és ha kiválasztunk egy konkrét évet, mondjuk a Műszaki Szemle esetében a 2002-es évet, megjelenik a TARTALOM, amelyben láthatjuk, hogy a szerzők milyen cikkeket jelentettek meg. Ha tovább megyünk és rákattintunk egy cikkre, akkor már olvashatjuk is teljes terjedelmében.

A borító jobb oldali sávjának felső részén a nyomtatott kiadvány borítóját szimbolizáló címlapképről vagy logóról szintén az online változat nyílik meg, illetve offline kiadványok esetében a kiadó, közreadó, vagy készítő honlapja. Borítója minden EPA-ban megtalálható kiadványnak van, legyen az archivált, távoli elérésű vagy offline. Az alsó sorban lehetőség van (ha az e-mail-re kattintunk) segítséget és információt kérni, a „dátum” az EPA-ba kerülés (feldolgozás) dátumát mutatja, a „Mutató” a kiadvány szerző- és cím-indexeire vagy repertóriumára visz (ha létezik ilyen). Az Ismertető, a Képernyőfotók, a Kapcsolódó oldalak mind a szélesebb körű tájékozódást segítik, a Számlálóból pedig megtudhatjuk, hogy hányszor töltötték le a borítólapot.

Az eddig leírt szerkezeti felépítés egy nagyon színvonalas, sok szempontú használatot, és keresési lehetőséget biztosít a felhasználónak, az egymásra utaló linkelési lehetőség könnyen kezelhetővé teszi az archívumot. Elkészültek már és még folyamatban vannak azok a dokumentumok, útmutatók, amelyek a használatban segítenek, és a fejlesztőknek és más hasonló munkákat végző kezdeményezőknek is segítséget adnak a további munkákhoz (pl. „A szolgáltatás rövid jellemzése”, vagy „Az EPA-ban használt fontosabb fogalmak magyarázata”, stb.).

Összefoglalva az eddigieket: az EPA névre keresztelt projekt terve a nemzeti könyvtár szervezetén belül jött létre, és ott folyik jelenleg is a fejlesztése, és remélhetőleg hamarosan a rendszer összes funkciója működőképesé válik. Az EPA az első olyan rendszer, melynek célja a magyar, ill. magyar vonatkozású elektronikus formában elérhető időszakos források

teljes körű könyvtári nyilvántartásának elkészítése, és minél nagyobb számú ilyen jellegű kiadvány archiválása egy egységes tartalomszolgáltató rendszeren belül.

Szükségszerű volt ez a kezdeményezés, mert hazai viszonylatban a jelenleg elérhető könyvtári nyilvántartások nem, vagy csak részben kezelik az elektronikus időszaki kiadványokat. A magyar nemzeti sajtóbibliográfia (MNB-IKB) nem veszi fel a kizárólag online hordozón megjelenő tételeket, és a fizikai hordozókon megjelenő kiadványok elektronikus változatait csak részadat (többnyire csak megjegyzés) szintjén tartja számon. Az ISSN nyilvántartásban csak azok a kiadványok szerepelnek értelemszerűen, amelyek ISSN számot kaptak, és ez a nyilvántartás nem is használható széles körben.

Széles felhasználói és szakmai körben elterjedt igény tette szükségszerűvé, hogy egy átfogó, felelős és rendszeresen frissített nyilvántartás jöjjön létre és megbízhatóan működjön remélhetőleg hosszú ideig.

A legjelentősebb szakmai ill. más területről indult szolgáltatások közül a WebKat.hu sok időszakos jellegű forrást dolgoz fel, de nem célja ezen a téren a teljes körű nyilvántartás és az archiválás sem, a Scripta vagy a Kontextus.hu pedig tartalmi szempontok szerint válogat.

Nyilvánvaló tehát, hogy könyvtári szakmai körben szükség van egy olyan „eszközre”, amely nyilvántartja, összehangolja a könyvtári digitalizálási munkák eredményeképpen létrejött elektronikus változatokat. Ma az elektronikus tartalomfejlesztés, tartalomszolgáltatás ügye jelentős kormányzati támogatást kap, amit mindenképpen fel kell használni, hogy a sok egyéni elszigetelt eredmény is bekerüljön egy átfogóbb rendszerbe, akár archívumként, akár katalógustételként.

A feladat megvalósításához a szolgáltatás felvállalja, hogy használható szakmai eljárásmodot dolgoz ki az elektronikus időszaki kiadványok és az integrálódó források könyvtári kezelésére (gyűjtés, megőrzés, leírás és a szolgáltatás módjai). Az EPA által kifejlesztett rendszer nem feltétlenül jelenti majd a végleges szakmai megoldást, a fejlesztés függvényében még változások várhatók. A majdani kész rendszer nyilvántartó modulját a készítőik szeretnék idővel átadni az OSZK Periodikafeldolgozó Osztályának, mely várhatóan annak további gondozását, fenntartását fogja végezni.

Az EPA létrehozásának egyik célja az volt, hogy ingyenesen hozzáférhető tartalomszolgáltatást végezzen, oly módon, hogy online kiadványokat archivál és tesz elérhetővé saját szolgáltatóról. A gyűjtőkori szempontok meghatározásánál formai és tartalmi szempontok is vannak. Ezen kívül fontos megjegyezni, hogy a gyűjtemény önkéntes alapú, azaz bármely kiadvány része lehet, amelynek jogtulajdonosai ehhez hozzájárulnak és elfogadják az archívum feltételeit.

A készítőik hangsúlyozzák, hogy ez a nyilvántartás egyelőre nem tekinti feladatának az analitikus feltárást (ez majd a rendszer tervezett 3. szintjére hárul). A miskolci épülő MATARKA tartalomjegyzék-adatbázissal fennálló együttműködés keretében azonban már most is lehetőség van kiadványok analitikus visszakeresésére.

Az EPA mint az elektronikus folytatódó források kezelését felvállaló komplex szolgáltatás

Az EPA egésze elsősorban felhasználói szolgáltatásnak készül, amely a <http://www.epa.hu> weboldalon található. Mit talál itt a felhasználó? A webhelyen elérhető az archivált gyűjtemény tartalma. A webhelyről közvetlen hivatkozással elérhetőek a csak nyilvántartott kiadványok (a katalógus mögött álló virtuális gyűjtemény). Az oldalon kereshetünk a kiadványra, illetve bibliográfiai adataira a nyilvántartó adatbázisban, valamint teljes szövegű keresés valósítható meg a kiadványokra nézve. Fontos újdonság, hogy közvetlen ugrással a

MATARKA keresőrendszerére lehetővé teszi, hogy ott cikkszintű keresést végezzünk az EPA-Archívumra szűkítve is. Megtalálhatóak továbbá a leírt kiadványokhoz kapcsolódó járulékos információk (impresszumadatok, hozzáférési sajátosságok), a leírt kiadványokhoz kapcsolódó (online) keresési segédletek elérhetőségei.

Az EPA-weblap további feladatai közé tartozik a sajtó és az elektronikus sajtó világával kapcsolatos általános és átfogó források összegyűjtése, szakmai dokumentációk közzététele, tájékoztató e-mail címmel információszolgáltatás a felmerülő felhasználói kérdésekre.

Befejezéseként a további tervekről, amiket az EPA-t fejlesztő munkatársaktól tudtam meg. Mint eddig is már szó volt róla, hogy az EPA jelenleg a fejlesztés fázisában van. Ha a beindított funkciók megkezdik működésüket, akkor a fejlesztés továbbléphet a távolabbi célkitűzések irányába. Ezek a következők: 1) A nyilvántartó adatbázisban feltárt adatok cseréje más katalógusokkal és rendszerekkel. 2) Az EPA-Archívum esetleges tervszerű bővítése digitalizálási pályázatok útján. 3) Az EPA harmadik szintjének létrehozása tartalmilag válogatott, korszerű szövegkezelési technikák alkalmazásával közzétett fulltext cikkadatbázis és nyilvántartás formájában.

III/3.2. A Nemzeti Elektronikus Periodika Archívum és a Scripta

Az Archívum létrehozásának elsődleges oka az volt, hogy mind a nemzetközi, mind a hazai tudományos életben hatalmas igény mutatkozott az ilyen jellegű adattárak létrehozására és az ezekhez való szabad hozzáférésre. Az EISZ mintájára szerettek volna létrehozni egy szolgáltatást, ami a megjelenő elektronikus időszak kiadványok adatbázisa lett volna. Egy nemzeti NEPA kezdeményezésnél hangsúlyt kell fektetni a nemzeti nyelven megjelenő nyomtatott vagy elektronikus formájú dokumentumok minél szélesebb körű hozzáférésére. Fontos feladat még, hogy egy ilyen nemzeti folyóirat archívumnak be kell illeszkedni az Internet nemzetközi közösségébe. A NEPA alapvetően az OSZK keretén belül tudott volna hatékonyan működni, 2003. január 27-én készült egy NEPA Megvalósíthatósági tanulmány tervezet. A mai helyzetre az a jellemző, hogy félre tették ezt a projektet és az EPA fejlesztése folyik.

Még röviden a *Scripta*ról. A Scriptát a C3 alapítvány hozta létre 1997-ben, azzal a céllal, hogy szélesebb körű ismertséghez segítse a folyóiratokat, illetve, hogy archiválja és katalogizálja a megjelent írásokat. Ezeknek a munkálatoknak a fejlesztési költségeit teljes egészében fedezte az alapítvány. 2000 márciusa óta már nem finanszírozza, ezért a szerkesztőségeknek maguknak kell kifizetni a html változatokat, amire kevés szerkesztőségnek van pénzügyi kerete. A Scriptában rendszeresen megjelenő kiadványok az Átváltozások, Balkon, Beszélő, Books, Buksz, Filmvilág, Holmi, Lettre, Metropolis, Századvég, Nagyvilág és a Vulgo. Megnyitva a címeket hozzáférhetünk az impresszum adatokhoz, a folyóiratok honlapjára is eljuthatunk, valamint az aktuális számokat olvashatjuk, de némely folyóiratnál a korábbi számok összesített tartalomjegyzéke is megtalálható. A Scripta archívumában a következő kiadványokban olvashatunk: Jelenkor, Múlt és Jövő, Replika, Thalassa, The Hungarian Quarterly. További linkek található az Európai Füzetek, Irodalomismeret online és a Roma Page honlapokra.

A kereső szolgáltatással könnyedén lehet keresni a Scripta lapjai között (igaz csak teljes szövegű keresés lehetséges), ez is jól használható szolgáltatás, de hiányossága, hogy kevés folyóirat található meg és az archivált folyóiratok évfolyamai hiányosak. <http://www.c3.hu/scripta>

IV. Összefoglalás

Dolgozatomban nagy időtartamot tekintetem át vázlatosan a kéziratos újságlevelektől az elektronikus időszaki kiadványokig. A folyóiratok, időszaki kiadványok a tudományos életben, de a hétköznapokban is sokáig a gyors információ közvetítésére szolgáltak. Napjainkban az Internet használatával szinte naprakészen tudjuk követni a világ eseményeit, az új technikai, tudományos felfedezéseket. A könyvnyomtatás feltalálását követően hosszú ideig párhuzamosan voltak jelen a kéziratos és a nyomtatott dokumentumok. A mai helyzetre is jellemző ez a párhuzamosság, még nagy számban jelennek meg nyomtatott időszaki kiadványok, de az elektronikus forma megjelenése is gyors növekedést mutat, így mindkét forma jelen van életünkben.

Igyekeztem összefoglalni a nyomtatott és az elektronikus időszaki kiadványokra jellemző tulajdonságokat, összehasonlítva a két megjelenési formát, megmutatva közös és eltérő tulajdonságaikat. Az időszaki kiadványok „problematikusabb” dokumentumok, mint más dokumentumok, akár a beszerzésüket, feldolgozásukat vagy használatukat tekintjük.

A nyugati tudományos és szakfolyóiratok szolgáltatása kialakult, stabil rendszerben működik. Nagy terjesztő cégek, pl. a Swets, Ebsco, Minerva, stb. több száz, vagy több ezer nyomtatott időszaki kiadványt és évről-évre növekvő számú elektronikus időszaki kiadványt szolgáltatnak, könyvtáraknak, és egyéb megrendelőknél. Ezeknek a szolgáltatásoknak köszönhetően a könyvtárak folyamatos hozzáférést tudnak biztosítani felhasználók számára.

A magyarországi helyzet közel sem mutat ilyen ideális képet, a kiadványok heterogének, és nyilvántartásuk, szolgáltatásuk áttekinthetetlen, kezelhetetlen. Különösen az elektronikus formára jellemző ez a helyzet, amiről már szó volt a dolgozat III/3. részében. Vannak hazai próbálkozások, amik többnyire elszigeteltek maradnak, a hagyományos könyvtári rendszer nem tudja felvállalni ezeknek a problémáknak a megoldását, a kiadóknak csak kis része nyitott az Interneten való szolgáltatásra, az elektronikus folyóirataik archiválására. Szükséges lenne a hagyományos szemléleten változtatni a könyvtáraknak is és nyitni a mai kor „internetes” kihívásaira, mindenképpen észre kell venni, hogy ma már az Interneten való keresés egyre gyakoribbá válik, és a felgyorsult élet felgyorsult „információ fogyasztást” is eredményez. Mindenképpen pozitív eredménynek kell tekinteni, hogy kezdeményezés indult egy egységes központi szolgáltatás felé, és ezt a feladatot az OSZK feladatkörébe utalták.

A MATARKA és az EPA két sikertörténetnek tekinthető, mert a használók igénye felől közelítettek a fejlesztők. „Alulról jövő kezdeményezés” volt mindkettő, a fejlesztések minimális költsége abból adódott, hogy igyekeztek ingyenes szoftvereket használni. A fejlesztők lelkes könyvtári szakemberek, akik szakismereteik mellett kreatívan egyfajta szellemi pluszt adva láttak ehhez a munkához, és még fejlesztik, tökéletesítik a mai napig. Mivel „egyszerű” rendszerekről van szó, rugalmasan tudják beépíteni a gyakorlati tapasztalatokat, tehát rugalmasan illeszkednek a feladathoz. A hagyományos integrált rendszerek sokat tudnak, de költségesek és nehezebbek ilyen jellegű feladatok végzésére.

Az MATARKA és az EPA további előnye még, hogy felhasználóbarát, igyekszik minden szempontból segíteni, magyarázatokkal, különböző gombokkal, linkelési lehetőségekkel a használatát. Időigényes munka áll a szolgáltatások mögött, bár a MATARKA gyors és látványos, de a gyorsaságból adódhatnak elírások, hibák ezért folyamatosan ellenőrizni kell. Az EPA-ban archivált 30 folyóiraatra nagyon sok munkát és időt kellett fordítani, mert mindegyik külön „eset” volt, egyedileg kellett őket kezelni.

Még további előnye az EPA-nak, hogy teljes szövegű szolgáltatást nyújt, ellentétben a tartalomjegyzék szolgáltatással, amiben, ha keresünk a folyóiratcikkek szerzőit, és címeit találjuk meg. A tartalomjegyzék szolgáltatásnak lehet még kiegészítő szolgáltatása az, ha a cikk címeről linkeléssel eljuthatunk a tartalmukra is. Az EPA-ban statikus elérése van a folyóiratoknak, ami biztosítja, hogy mindig ugyanott találhatjuk meg. Az EPA két kezdeményezésből indult, remélhetőleg a szakmai kormányzati támogatás egyfajta garanciát jelent a hosszú távú működésre és a szakmai színvonalra egyaránt. A MATARKA és az EPA együttműködése is példaértékű, mivel így mindkét szolgáltatás még többet tud nyújtani a felhasználóknak. Az EPA akár országos jellegűvé is válhat, ha megvalósul a NEPA elképzelés.

Mindkét szolgáltatás túl azon, hogy lelkes és kreatív szakemberek dolgoztak és dolgoznak a fejlesztéseken azért is tudott ilyen „karriert” befutni, mert egyfajta úrt próbál kitölteni, hiszen igény lenne arra, hogy egy-egy szolgáltatótól - nyugati mintára - hozzá lehessen jutni nyomtatott és elektronikus időszaki kiadványokhoz.

Ezeknek a fejlesztéseknek talán legfontosabb előnyük az, hogy megjelenésükben, használatukban az Internetes keresés, az Internet használatának logikáját követik, ami mindenképpen hasznos a mai számítástechnikai fejlődést és a fiatalabb generációk információszerzési szokásait figyelembe véve. A jövőben a mobil telefonhálózatok elterjedésének következtében az Internetes felhasználás nélkülözhetetlenné válik, az élet szinte minden területén. Elképzelhető, hogy egy mobil telefon (vagy hozzá hasonló kis készülék) nemcsak telefonálásra lesz használható, hanem napi hírek, egyéb (bármilyen!) információk keresésére és beszerzésére egyaránt.

Hivatkozások jegyzéke

- /1/ KSz/3 Bibliográfiai leírás. Időszaki kiadványok (1.42. Időszaki kiadvány)
- /2/ Könyvtári ismeretek kyszótára / szerk. Buda Attila. - Bp. : Korona, 2000. 292 p. : ill.; 19 cm (Elektronikus folyóirat címszó)
- /3/ Az EPÁ-ban használt fontosabb fogalmak magyarázata
<http://epa.oszk.hu/html/irattar/fogalmak.htm>
- /4/ A teljes nemzeti cikkrepertórium megvalósíthatóságának lehetőségei / Berke Barnabásné.
- In. : Könyvtári Figyelő. - 2003. 2. sz. p. 283.
- /5/ „Networkshop 2003” konferencián elhangzott előadásból
- /6/ lásd uo.
- /7/ Elektronikus Periodika Archívum / Telematikai Pályázat 2002.
<http://epa.oszk.hu/html/irattar/2002telemat.htm>
- /8/ lásd uo.
- /9/ lásd uo.
- /10/ A magyar távoli hozzáférésű elektronikus folyóiratok archiválásának kialakításáról
http://www.oszk.hu/hun/szakmai/tervek/strategia/strategia_terv_hu.htm
- /11/ Magyar nyelvű internetes tartalmak fejlesztése : Pályázat (kivonat)
http://epa.oszk.hu/html/irattar/2001_2.htm

Felhasznált irodalom

Sajtótörténet, sajtóismeret / Fülöp Géza, közread. ELTE Bölcsészettudományi Kar. - Bp. : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. - 94 p. ; 24 cm

Kis magyar sajtótörténet / Buzinkay Géza, közread. Haza és Haladás Alapítvány. - Bp. : Haza és Haladás Alapítvány, 1993. - 119 p. ; 20 cm

KSz/3 Bibliográfiai leírás. Időszaki kiadványok (1.42. Időszaki kiadvány)

Elektronikus folyóiratok az Interneten / Sajó Andrea. - In.: Tudományos Műszaki Tájékoztatás. - 46. évf. (1999) 7. sz.. p. 275-280.

Nyílt könyvtári gyűjtemények az Interneten : Szabványos metaadatok: átjárhatóság / Tapolcai Ágnes. - In.: Tudományos Műszaki Tájékoztatás. - 50. évf. (2003) 1. sz. p. 7-10.

Digitális forma és tartalom / Prókai Margit

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/ekonyvt/digform/digform.htm>

A számítógépen tárolt dokumentumok időtálló formátuma : az SGML/ XML : Egyszeres felvitel, sokirányú felhasználás (- beszámoló) / Moldován István

<http://www.bibl.u-szeged.hu/mke-eksz/rendezvenyek/SGML99/>

Nyomtatott anyagok digitalizálása / Gerhardt Norbert

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/ekonyvt/digital/digital.htm>

Dublin Core - az elektronikus dokumentumok leírási formátuma / Bary Éva, O.V.

http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=10168issues_id=36

A teljes nemzeti cikkrepertórium megvalósíthatóságának lehetőségei / Berke Barnabásné. - In. : Könyvtári Figyelő. - 2003. 2. sz. p. 263-270.

A sajtó jövője : az online hírlapok / Wintermantel István

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/media/onlinhir.hun>

Elektronikus sajtó, elektronikus publikálás / Moldován István

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/media/efolyir/>

Ingyen hozzáférhető tartalomjegyzék-szolgáltatások a Weben / Tóth Gábor

http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=888issue_id=9

Mellékletek

- /1. sz. melléklet/ Adatbeviteli űrlap
<http://www.lib.uni-miskolc.hu/kvtrol/publ/erzsi/tmt2003/tmt.html>
- /2. sz. melléklet/ A MATARKA honlapja
<http://www.matarka.hu>
- /3. sz. melléklet/ A Magyar Elektronikus Könyvtár Folyóirat-olvasóterme
<http://www.mek.iif.hu/porta/virtual/magyar/efolyir/>
- /4. sz. melléklet/ A Magyar Elektronikus Könyvtár Elektronikus Periodika Archívuma
<http://mektukor.oszk.hu/epa1/>
- /5. sz. melléklet/ Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis - EPA
<http://epa.oszk.hu/>
- /6. sz. melléklet/ A Hirons-Reynolds dokumentumtipológia
<http://epa.oszk.hu/fejlesztes/networkshop.ppt>
- /7. sz. melléklet/ Elektronikus Periodika Archívum tervezet
<http://mektukor.oszk.hu/iroda/0428/epamain.htm>
- /8. sz. melléklet/ A Műszaki Szemle c. időszaki kiadvány borítólapja
<http://epa.oszk.hu/00000/00028/index.html>
- /9. sz. melléklet/ A Közgazdasági Szemle c. időszaki kiadvány katalógus cédulája
http://epa.oszk.hu/html/vgi/index_cedula.phtml?id=00017
- /10. sz. melléklet/ Kereső űrlap a Műszaki Szemle c. időszaki kiadványnál
<http://epa.oszk.hu/00000/00028/kereso.html>
- /11. sz. melléklet/ Állomány-nyilvántartási lap
<http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=28>
- /12. sz. melléklet/ Impresszum adatok a Műszaki Szemle c. időszaki kiadványnál
<http://epa.oszk.hu/00000/00028/impresszum.html>